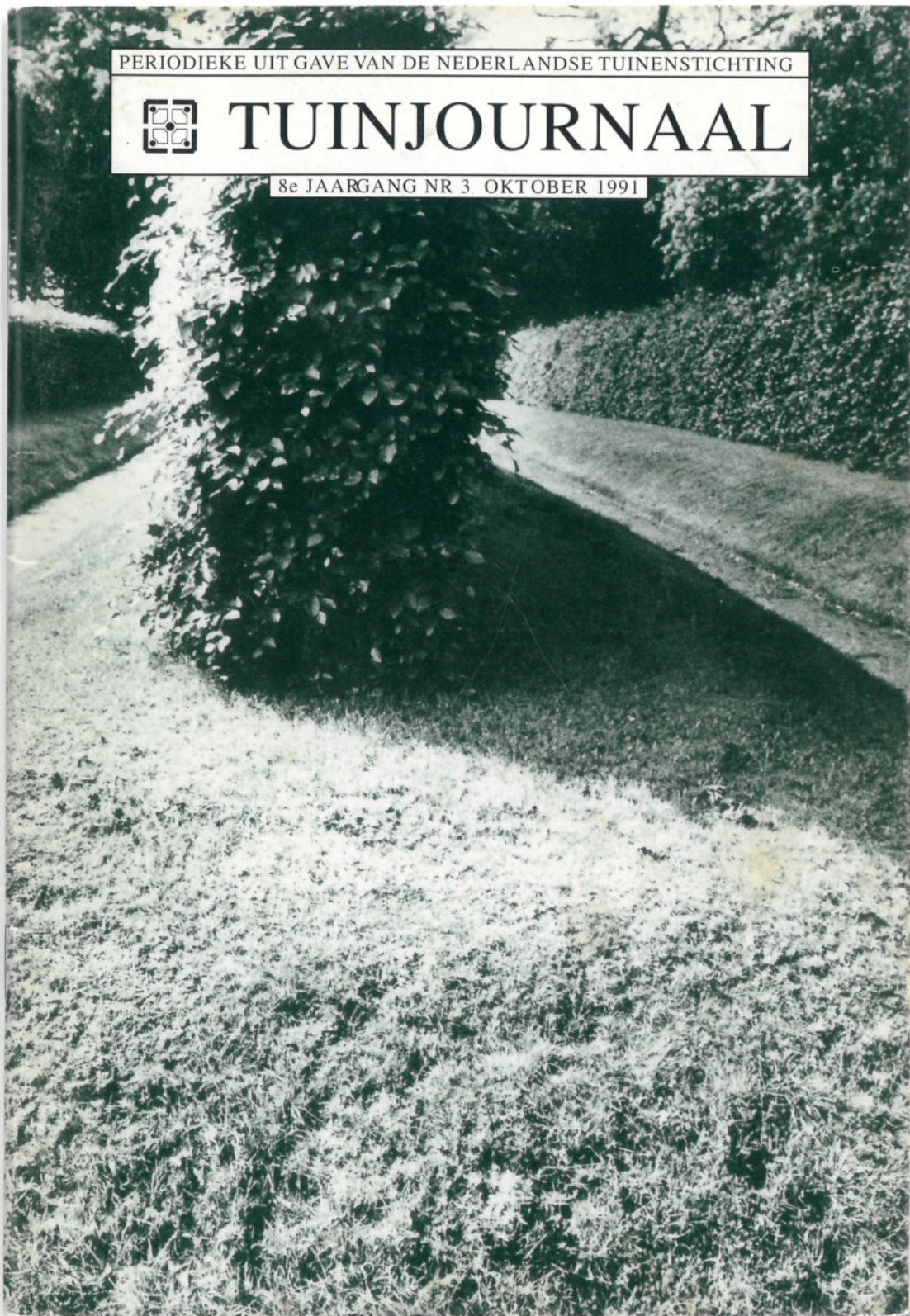

PERIODIEKE UITGAVE VAN DE NEDERLANDSE TUINENSTICHTING

TUINJOURNAAL

8e JAARGANG NR 3 OKTOBER 1991

Nederlandse Tuinenstichting

Doelstelling: Het instandhouden van tuinen met een karakteristieke vormgeving, ligging en beplanting.

Vaak worden bovengenoemde tuinen onvoldoende beschermd. Dat kan tot gevolg hebben dat zij door tal van bedreigingen achteruit gaan en verdwijnen. Alleen al het onderhoud kan een zware last worden.

Verwaarlozing en verdwijning van karakteristieke tuinen betekenen een groot verlies voor volgende generaties. Om het behoud van tuinen - daterend na 1850 - daadwerkelijk te kunnen aanpakken, werd in 1980 de Nederlandse Tuinenstichting opgericht. Sedertdien wordt er met bescheiden middelen zoveel mogelijk gedaan om de beleidsvoornemens ten uitvoer te brengen. Donateurs van de NTs kunnen de Stichting hierbij helpen, niet alleen in financieel opzicht maar ook met raad en daad.

Door middel van een landelijk netwerk van contactpersonen zal de communicatie kunnen worden versterkt en allerlei activiteiten ondersteund. Zo zijn ruim 50 tuineigenaren/beheerders bereid hun tuinen in Nederland open te stellen op vastgestelde dagen, alléén voor donateurs. Deze tuinen bevinden zich, groter en kleiner over het hele land, ook in steden.

- * Donateurs ontvangen een lijst van 'Open tuinen' (opgenomen in het Voorjaars- Tuinjournaal dat in april verschijnt)
- * Donateurs ontvangen een op naam gestelde TUINPAS, die als toegangsbewijs dient bij de bovengenoemde tuinen.
- * Donateurs kunnen op vertoon van de TUINPAS bij een aantal kwekers die aangesloten zijn bij de NTs, aankopen doen met 10% korting.
- * Donateurs ontvangen het eerder genoemde Tuinjournaal, het kwartaalblad van de NTs, waarin de namen en adressen van de aangesloten kwekers staan vermeld.

Behalve speciale *tuinboeken* en andere publicaties die de NTs uitbrengt, organiseert de stichting ook *excursies* en *tentoonstellingen*. Zij brengt *inventarisaties* uit over 'jongere' tuinarchitectuur (1850-1940) en heeft het beheer en onderhoud op zich genomen van de landelijk zeer bekende en bijzondere tuin van *Walenburg* te Langbroek. Ook deze tuin is zes maal per jaar opengesteld (tegen een geringe vergoeding ten bate van het onderhoud)

De minimum-contributie bedraagt f37,50 per jaar.

Aanmelding* bij het secretariaat:

Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam, telefoon 020-6235058

* Na aanmelding ontvangen nieuwe donateurs een acceptgiroformulier en de TUINPAS.

Geschenk-donaties (voor één of meer jaren) zijn uiteraard ook mogelijk en vormen een aardig cadeau.

TUINJOURNAAL

8e JAARGANG NR 3 OKTOBER 1991

Voorwoord

U ontvangt alweer het laatste *Tuinjournaal* van dit jaar en dat biedt mij de gelegenheid om een woord van dank uit te spreken aan het adres van onze bestuurssecretaris tevens eindredacteur van ons *Tuinjournaal*

PAULINE HENGVELD-BRAND

Zij zal binnenkort Amsterdam met haar man verlaten, om te gaan genieten van het buitenleven in de Achterhoek.

Vanaf de oprichting in 1980 tot heden heeft zij in beide functies mede vorm en inhoud gegeven aan onze stichting. Zij wist vele vrijwilligers om zich heen te verzamelen om haar terzijde te staan en met hen in de ruimste zin van het woord de Tuinenstichting te presenteren daar waar potentieel belangstellenden voor ons te verwachten waren.

Een zeer omvangrijke taak die zij met veel energie, plichtsbetrachting en vasthoudendheid heeft vervuld.

Wanneer ik mij zou laten verleiden nog meer activiteiten bij naam te noemen, zou dat te uitvoerig worden en niet passen in een voorwoord, waarbij ik het risico zou lopen er een te vergeten.

Na in de beginjaren per 'Nieuwsbrief' met u gecommuniceerd te hebben, ontwikkelde Pauline al snel het *Tuinjournaal* voor dat doel, een inmiddels niet meer weg te denken 'blad' dat de toets der kritiek zo langzamerhand glansrijk kan doorstaan.

Ik kan u wel zeggen dat, ondanks de inzet van velen, zonder Pauline de Nederlandse Tuinenstichting niet was geworden tot wat ze nu is, namelijk een Stichting waar men niet omheen kan.

Pauline, ook vanaf deze plaats, heel hartelijk dank voor je geweldige inzet. Een wat minder hectisch bestaan in Zelfhem gunnen we je van harte.

*Etta van Verschuer-d'Ivoy voorzitter
Doesburg, september 1991.*

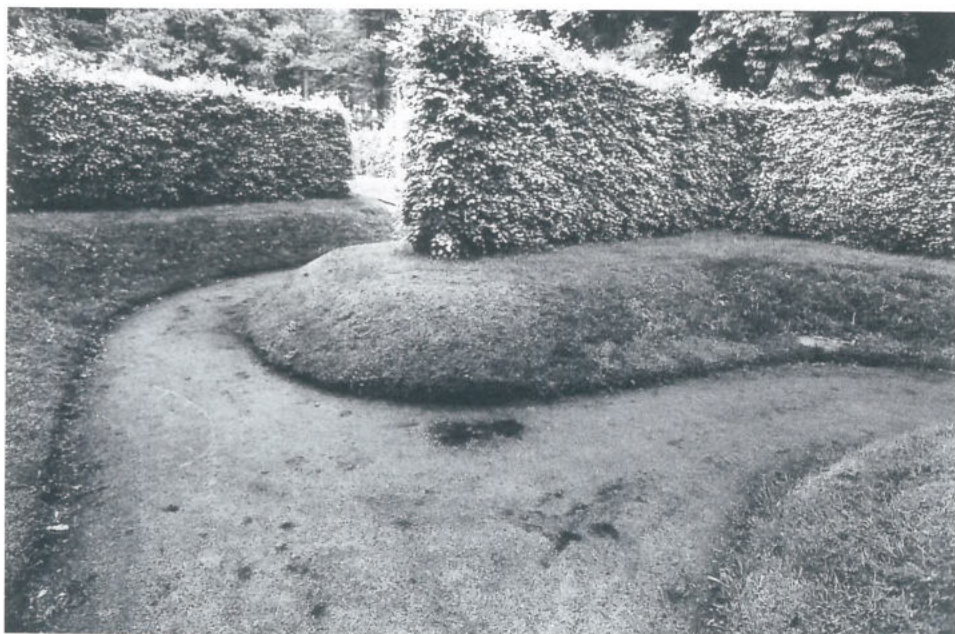
Doolhof te Ruurlo (foto Rien Zilvold, omslag)

Inhoudsopgave

Voorwoord	3	Kwekerij De Limieten	34
Inhoud	4	Hoveniersbedrijf en kwekerij Krijn Spaan	35
Bericht van de penningmeester	5	Piet en Anja Oudolf	35
Jaarlijkse donatie		De Nederlandse Hosta-vereniging	36
Tuinpas		Catalogi	37
Verzoek aan tuineigenaren		Verplanten in de tuin	38
Tuinenstichting toen, nu en in de toekomst	6	Op zoek naar de wintergroene eik	41
De tuin bij het Centraal Museum te Utrecht	8	Bloedende bomen	42
Architectuur en beplanting van		Kwekerijen aangesloten bij de	
middeleeuwse tuinen	10	Nederlandse Tuinenstichting	43
Stichting 'Tuin-Kunst-Drenthe'	18	Tuinshops	44
De doolhof van kasteel Ruurlo	19	Tuinwinkels	
De stijltuinen van kasteel Sypsteyn	22	Lijst van adverteerders	
Beknopt overzicht van de ontwikkeling in		Floriade 1992	45
de tuin- en landschapsarchitectuur in			
Twente in de periode 1850-1940	25		

Doolhof te Ruurlo (foto Rien Zilvold)

Bericht van de penningmeester

De Nederlandse Tuinenstichting kan zich nu al een reeks van jaren verheugen in een groeiende belangstelling. Bewoog het donateursaantal zich drie tot vier jaar geleden nog rond de vijfduizend, dit of volgend jaar hopen we de zeventienduizend te bereiken.

Hoe verheugend dit ook is, een van de gevolgen van deze groei is een toename van de kosten. De oplage van ons mooie *Tuinjournaal* groeit evenredig en er is in de laatste jaren meermalen een kostbaar kleurendruknummer uitgegeven. Onze kantoorruimte werd te krap en wij verhuisden. Het volume van drukwerk, porti en telefoongebruik nam wezenlijk toe, de administratie werd omvangrijker alsmede de door ons betaalde werkzaamheden.

De financiële basis van onze Stichting is nog steeds gezond en dat moet ook blijven.

Desondanks dreigt er een gevaar. Zoals u weet is de donateursbijdrage de laatste drie jaar niet verhoogd. Hoewel de inflatie in die jaren laag was, is de totale geldontwaarding over dat aantal jaren helaas goed merkbaar. Goederen en diensten zijn in deze jaren duurder geworden. Om er maar een paar te noemen: huren, drukwerk, diverse PTT-diensten, papier, vervoerskosten, etcetera. In het lopende jaar was de prijsstijging forser dan voorheen.

Daarom heeft het Bestuur, zij het met tegenzin, het besluit genomen voor het komende jaar de donateursbijdrage bescheiden te verhogen naar een minimum van f 37,50 per jaar.

Overigens mogen wij niet nalaten hierbij te vermelden dat vele donateurs reeds dit bedrag of iets meer betaalden. Wij zijn hen daar zeer erkentelijk voor en hopen dat zij dat blijven doen.

G. Blom

JAARLIJKSE DONATIE

Bij dit *Tuinjournaal* treft u wederom een acceptgiro aan en wel voor uw donatie voor 1992.

Wij verzoeken u deze donatie over te maken vóór 31 december 1991.

U zult ons veel werk besparen door aan dit verzoek gehoor te geven, zodat wij u geen herinnering behoeven te zenden in de eerste maanden van 1992.

TUINPAS

Het is niet de bedoeling u ieder jaar een nieuwe TUINPAS toe te zenden. Gooit u uw pas dus niet weg s.v.p.!

U ontvangt hierbij een nieuw stickertje '92 met het verzoek deze sticker op uw eigen TUINPAS te plakken, waardoor deze ook weer voor 1992 geldig is. Veel dank voor uw medewerking.

Natuurlijk kunt u in geval van verlies of diefstal een nieuwe TUINPAS aanvragen; wij zullen u hiervoor helaas wel een kleine vergoeding moeten berekenen.

VERZOEK AAN TUINEIGENAREN

Willen zij die eventueel in 1992 hun tuin willen openstellen voor onze donateurs, of tuinen kennen die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, ook in België, zulks schriftelijk melden vóór 1 december 1991 bij:

mevrouw G. Doorman-van den Wall Bake
voorzitter Open Tuinen Commissie
Bredaseweg 52, 4861 TD Chaam.

Deze oproep geldt alleen voor eigenaars van nieuwe open te stellen tuinen.

DE NIEUWE SECRETARIS VAN DE TUINENSTICHTING IS MW MR J KEIZER.

Het bestuur prijst zich gelukkig, dat ze mevrouw Mr Janne Keizer bereid heeft gevonden deze taak op zich te nemen en heet haar van harte welkom.

Tuinenstichting toen, nu en in de toekomst

Het is bijna onvermijdelijk en eigenlijk ook wel logisch dat men, bij het zetten van een punt achter gedane arbeid, even terugblijkt. Dan kan eerst gesteld worden dat door particulier initiatief in Nederland zeer veel tot stand is gekomen. De overheden (rijks-, provinciale of gemeentelijke) die een deel van deze initiatieven uiteindelijk steunen, moeten zich toch wel bijzonder gelukkig prijzen dat op deze wijze vele zaken ten uitvoer worden gebracht die anders zeker niet van de grond zouden komen. Overigens hoeven niet alle activiteiten automatisch gesubsidieerd te worden. Helaas is de tendens heden ten dage dat velen zich alleen nog willen inspannen wanneer ze ook voldoende gesalarieerd worden. Jammer, want het vrijwilligerswerk kan veel voldoening schenken.

Het begon in 1980 met de oprichting van de Tuinenstichting en kort daarna het verschijnen van een simpele 'Nieuwsbrief', die als voornaamste doel had het contact met de eerste honderd donateurs te onderhouden.

In 1984 werd de stap gewaagd naar een eigen bulletin, dat *Tuinjournaal* werd gedoopt. Ook toen al was de redactie onderbemand en spoedig bleek uitbreiding van de redactie noodzakelijk: de secretaris verwisselde derhalve regelmatig van hoed en schreef nu eens als secretaris, dan weer als eindredacteur. Met vereende krachten en zeker met die van het later toegetreden redactielid Monique Nederveen, won het *Tuinjournaal* steeds meer aan aanzien en inhoud.

Voor de inhoud waren vele externe auteurs, met sympathie voor de activiteiten van de Tuinenstichting, verantwoordelijk. Vanzelfsprekend willen wij in het kader van deze terugblik al degenen die belangeloos bijdroegen aan ons *Tuinjournaal* heel hartelijk danken. Het *Tuin-*

journaal was immers ook door hun bijdrage dat aardige boekje geworden waarnaar menig een uitkeek en dat, naar wij vernamen, velen stimuleerde om donateur te worden van onze stichting. Want ieder jaar weer, vooral in het voorjaar en tijdens de zomermaanden, meldden zich nieuwe donateurs. Onze administratie kon soms de grote stroom van veertig tot zestig nieuwe donateurs per week amper bijhouden. Dankzij de trouwe hulp van een vast vrijwilligersploegje - sommigen zijn zeker al zo'n tien jaar bij de Tuinenstichting op hun post - lukte het ons de zaak op te bouwen. Wij kunnen hen niet genoeg dankzeggen voor hun enthousiasme en inspanningen.

Voor de continuïteit zijn nu reeds vier jaar ook gesalarieerde medewerkers, parttime, op het secretariaat aan het werk en met moderne hulpmiddelen wordt getracht het amateurisme te vervangen door professionaliteit. Dit geldt niet alleen voor het 'runnen' van het secretariaat maar ook voor de uitgave van het *Tuinjournaal*. Soms is men wat weemoedig dat het vertrouwde, wat nostalgische aanzien van ons blad wijkt voor een ander uiterlijk, doch we

proberen te waken voor het behoud van het kit-tige formaat en een stijlvol aanzien. De lay-out ligt nu in handen van het nieuwe redactielid, Gerritjan Deunk, waardoor een aanzienlijke verbetering is opgetreden. Gestreefd wordt naar een inhoud die door zijn diversiteit de donateurs zal blijven aanspreken: rubrieken met evenementen, (licht-)wetenschappelijke 'specials', maar ook artikelen die 'de Mens achter de Tuin' zichtbaar maken, informatieve artikelen over de wijze waarop de Tuinenstichting langzaam maar zeker haar doelstellingen probeert te realiseren en verslaggeving van acties die de stichting onderneemt tot behoud van bedreigde tuinen.

Al deze verschillende onderwerpen vereisen meer medewerkers dan tot nog toe beschikbaar waren. En daar zit de crux!

De toekomstige 'bedrijfsvoering' van het secretariaat zal een andere aanpak vergen dan tot nu toe mogelijk was. Mijns inziens zal het bestuur van de Tuinenstichting er goed aan doen die bedrijfsvoering te zijner tijd op te dragen aan een directeur/secretaris die, op haar/zijn beurt, met een redelijk grote bevoegdheid de werkzaamheden van de diverse gesalarieerde stafleden op professionele wijze stroomlijnt en coördineert. Deze werkzaamheden zijn onder meer:

*De public relations (contacten met de pers, het onderhouden van de publiciteit enzovoorts). Hiervoor is een zware bezetting nodig die zich ook bezig zou moeten houden met stands, tentoonstellingen, excursies/donateursdagen, boeken en reizen.

*Een andere afdeling zou verantwoordelijk moeten zijn voor de promotie van tuinrestauranten, voor de fondsenwerving ten behoeve waarvan zeer onlangs een nieuwe stichting 'Steunfonds Nederlandse Tuinenstichting' is opgericht, en voor de activiteiten met betrekking tot bedreigde tuinen.

*De donateursadministratie is uiteraard een heel speciale, niet minder belangrijke sector.

*De verkoop van boeken en artikelen en de organisatie van aangesloten tuinshops en kwekerijen zou een aparte afdeling kunnen worden.

*Beheer en onderhoud van Walenburg, en wellicht ook van andere toekomstige tuinprojecten, alsmede de organisatie van het nog steeds groeiende aantal opengestelde particuliere tuinen.

*Vanzelfsprekend blijft een goede communicatie met de tot op zekere hoogte zelfstandig werkende redactie van het *Tuinjournaal* noodzakelijk.

Kortom, in a nutshell, alles wat in aanleg reeds bestaat en zo goed mogelijk werd uitgevoerd. Een flinke uitbreiding van al deze zaken zou kunnen leiden tot een aanzienlijk grotere Tuinenstichting die, ook naar de overheden toe, een factor kan worden waarmee men rekening dient te houden. Misschien komt er dan ooit nog eens een projectsubsidie los.

Bij het verlaten van mijn post wens ik van harte dat de vele vrijwilligers de Tuinenstichting, ook bij haar professionalisering, blijven ondersteunen, want die steun geeft juist kundigheid en charme aan de stichting.

Dit alles betekent een toekomst voor de Nederlandse Tuinenstichting waaraan u, donateurs, reeds hebt meegewerkt, maar waaraan u nog veel zult kunnen bijdragen in de toekomst. Want het bovenstaande is naar mijn mening pas te realiseren wanneer het aantal donateurs - inmiddels ongeveer 6750 - meer dan 10.000 bedraagt.

U weet dus wat u te doen staat

P.A. Hengeveld-Brand
- oud-secretaris -
bestuurslid

De tuin bij het Centraal Museum te Utrecht

Mevrouw drs M. Frietman en mevrouw A. Roest beschrijven respectievelijk de geschiedenis en de herinrichting van deze tuin. N.a.v. de verschillende opvattingen die over deze tuin bestaan hebben wij ook de mening gevraagd van mw drs C.S. Oldenburger-Ebbers die een kort commentaar heeft geleverd. (red.)

DE GESCHIEDENIS VAN DE TUIN

De tuin van het Museum dateert uit het voorjaar van 1922. Een half jaar na de openstelling van het Centraal Museum aan de Agnietenstraat werd tot de aanleg overgegaan. Op de plaats waar de tuin gesitueerd werd, lag voorheen geen tuin. De tuin was dus geen reconstructie noch een restauratie van een historische tuin.

Uit een verslag over het jaar 1922 betreffende het archief en het museum blijkt dat men de voorbeelden in het *Breviarium Grimani** heeft gevolgd, maar deze worden niet expliciet genoemd. Een wegwijzer door het Centraal Museum uit 1929 toont aan dat men bij het ontwerpen van de tuin is uitgegaan van 15de- en 16de-eeuwse tuinvormen en dat men zich daarbij heeft laten inspireren door miniaturen en schilderijen uit genoemde eeuwen (*Volgens mw Oldenburger heeft men de verkeerde afbeeldingen als voorbeeld genomen. In plaats van lusthoven en kasteeltuinen ((vaak afgebeeld op middeleeuwse miniaturen)) of analoog daar aan een Madonna-tuin ((vaak afgebeeld op middeleeuwse schilderijen)) had men zich moeten oriënteren op medicinale kruidentuinen die passen bij een klooster zoals het Agnietenklooster.*) Mw. Roest voert hiertegen aan dat haars inziens de medicinale kruidentuin er wel geweest is bij het Agnietenklooster, maar dan elders op het terrein. (Red.)

Een bronnenonderzoek naar wat men nu

werkelijk als voorbeeld of inspiratiebron heeft gebruikt, is uitgevoerd, maar heeft destijds niets meer opgeleverd.

Ten onrechte wordt de tuin bij het Centraal Museum dikwijls aangeduid met 'kloostertuin' of 'kruidentuin', dit omdat het Museum gedeeltelijk gehuisvest is in het voormalige St. Agnietenklooster. (Mw Oldenburger is van mening dat in 1922 een verkeerde beslissing is genomen om hier een lusttuin aan te leggen. Een bedjestuin, zoals in de kloostergang bij de Utrechtse Dom, zou beter zijn geweest. Wij verwijzen in dit kader naar het artikel van mw Oldenburger elders in dit Tuinjournaal.) (Red.)

DE HERINRICHTING EN HET ONDERHOUD

Ik begon hiermee in 1979. Er was toen weinig over van de beplanting volgens het enige bewaarde ontwerp uit 1959. De dienst Openbare Werken van de gemeente Utrecht, verantwoordelijk voor de eerste aanleg, bleek bij navraag het archief over het jaar 1922 te hebben vernietigd.

In 1979 heb ik de aanwezige beplanting gehandhaafd. Wel heb ik i.p.v. de kalende *Buxus* achter de zodenbank *Eglantier*rozen geplant, grindtegels verwijderd, lege stukken bijgeplant en aan het grasveld rondom de zodenbank verschillende vaste planten en bolgewasjes toegevoegd.

Tijdens het onderhoud in 1979 werd duidelijk welke planten hier op hun plaats waren en welke niet. Soorten als *Fragaria vesca*, *Vinca minor*, *Primula veris*, *Asperula odorata* maakten een mooi bladpak en bloeiden goed. Daarnaast groeiden o.a. de volgende planten uit tot een slap gewas met of zonder bloei: *Lavandula*, *Rosmarinus officinalis*, *Artemisia abrotanum*, *Salvia officinalis*, *Lupinus*.

De conclusie die hieruit getrokken kan worden,

is dat we hier te maken hebben met een situatie die geschikt is voor schaduw- en halfschaduwplanten. Aan drie kanten wordt de tuin omgeven met hoge muren. De zonliefhebbers onder de planten missen hierdoor voldoende zijbelichting. Een gevolg is dat deze planten meer bovenbelichting opzoeken, waardoor stengels langer en slapper worden. Als lavendel, roze-marijn en salie echt gedijen, krijgen ze een taaiheid, een zekere kracht.

Voor een herinrichting in 1980 was een dilemma ontstaan. Als deze tuin aangelegd zou moeten worden geheel volgens de genoemde bron uit 1959, dan zouden hier o.a. geplant moeten worden: 120 stuks *Lavandula*, 34 *Lilium candidum*, 12 stuks *Foeniculum vulgare*, 22 stuks *Lupinus* en 10 *Salvia officinalis*.

Ik heb uiteindelijk gekozen voor:

1. De soorten uit het plan van 1959, die goed gedijen.
2. Aangevuld met soorten uit 15de- en 16de-eeuwse plantenlijsten. Bij sommige soorten heb ik na verschillende pogingen het zoeken gestaakt. Het gebeurde wel eens dat ik dacht de juiste soort gevonden te hebben, maar bij het uitlopen of in bloei komen bleek het de verkeerde te zijn. Verschillende z.g. onkruiden ontlokten menigeen de opmerking: 'er mag wel eens gewied worden!'. Madelieven, enkele weegbreesoorten, in theorie op hun plaats in de omgeving van een zodenbank, verdwenen vanzelf.
3. Geringe aantallen van de warme planten om de bronnen te respecteren.

Aan de indeling van de tuin zoals deze was in 1979, is weinig veranderd. Wel is de plantstrook tussen hekwerk en boomgaard (destijds onderdeel van een breed grindpad) hersteld. De boomgaard werd bijgeplant en het gras opnieuw ingezaaid. De dienst Openbare Werken van de gemeente Utrecht bood alle hulp.

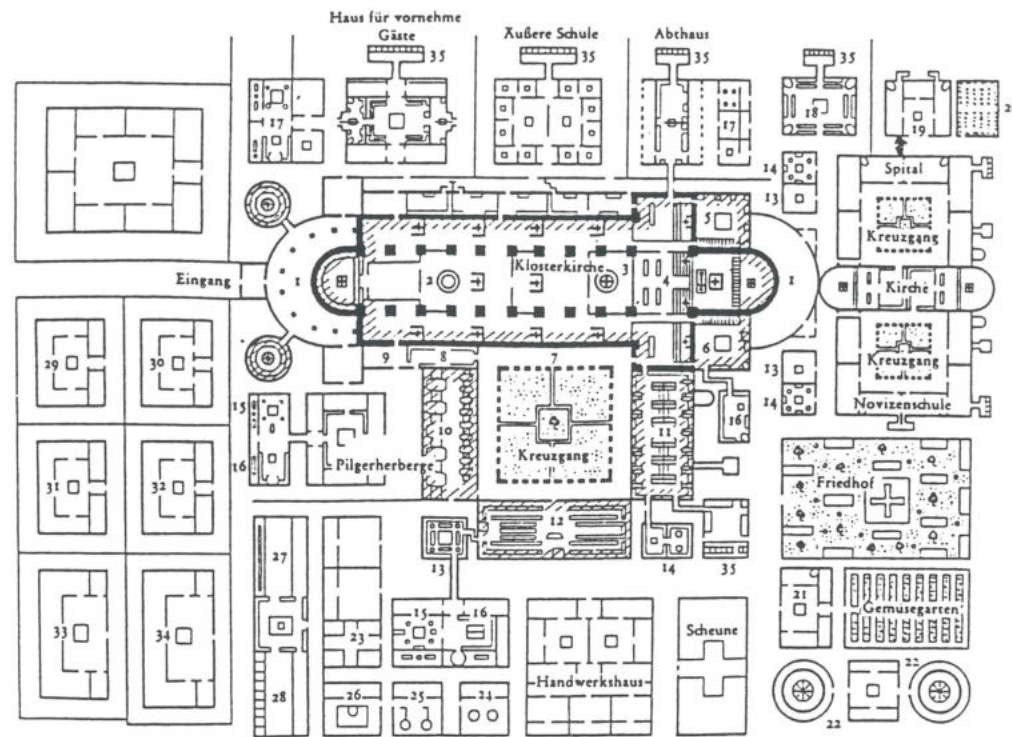
Op fotomateriaal zijn *Taxus*-vormbomen zichtbaar, geknipt in etages. Deze bomen reikten tot aan de bovenkant van de ramen op de eerste etage. De in 1979 aanwezige *Buxus*-vormbomen waren in spiralen gesnoeid. Ze zijn extra gemest, waardoor ze dichtgroeiden tot kegels waaruit, weliswaar niet eenvoudig, t.z.t. etages geknipt zouden kunnen worden.

DE ZODENBANK

De zodenbank is op alle fotomateriaal en op het plan uit 1959 als 'middeleeuws element' aanwezig, maar als zitbank niet functioneel. Volgens het plan uit 1959 had ik hier o.a. moeten planten: 40 stuks lavendel en 10 stuks citroenkruid. Ik heb gekozen voor akelei, primula, salomonszegel en daslook. Wekelijks op de knieën met de grasschaar vraagt nogal wat tijd (in mijn geval was dat vrije tijd). Er zijn kunsthistorici die vertellen dat er door de gehele tuin een 'mixed' van gras en bloemen zou moeten zijn. Mijn antwoord hierop is: niet alleen rondom de zodenbank maar ook in het gedeelte vóór de zodenbank (in het centrum) is dit geprobeerd. In de praktijk blijkt dit niet haalbaar.

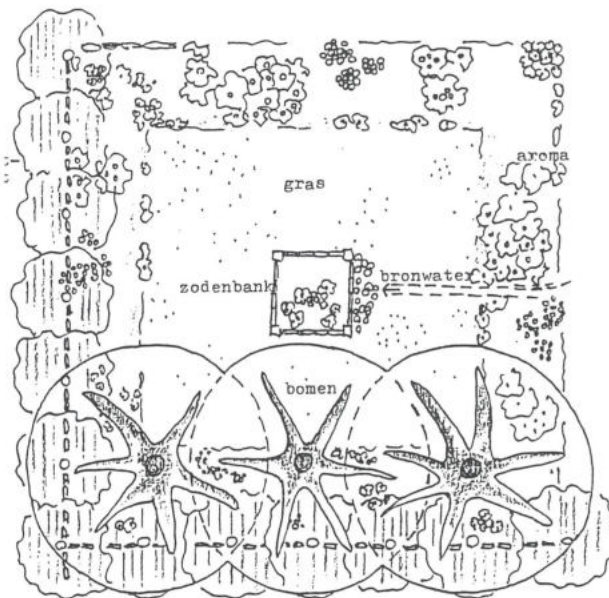
Beschikbare tijd speelde een essentiële rol bij het onderhoud van deze tuin. Door mijn steeds schaarser wordende vrije tijd kon ik er veel te weinig aandacht aan geven en werd het onderhoud voor mij een te grote belasting. De tuin wordt nu al weer enige jaren beheerd door de dienst Openbare Werken te Utrecht.

(*Vlaams manuscript uit het begin v/d 16de eeuw. Nu in het bezit v/d bibliotheek van San Marco in Venetië. Het is een gebeden- en getijdenboek, geïllustreerd door kunstenaars uit de School van Gent en Brugge.)

Kloostertuin

Een uniek document met de afbeelding van de verschillende tuindelen van een Middeleeuws kloostercomplex is de afgebeelde kloosterplattegrond (ca. 820 AD) die zich bevindt in de bibliotheek van Sankt Gallen (Zwitserland), algemeen beschouwd als het prototype van een kloostertuin. De assen van alle tuinen lopen oost-west en noord-zuid: Bij de medicinale kruidentuin (rechts, boven de ziekenzaal) zijn de bedden noord-zuid geplaatst; in de boomgaard/annex kerkhof liggen de graven oost-west georiënteerd; in de groente/kruidentuin bevinden zich achttien bedden noord-zuid gericht; de kruisgangen zijn in vier gelijke delen verdeeld met een padenkruis.

Architectuur en beplanting van middeleeuwse tuinen

In 1989 heeft Carla Oldenburger een college gegeven over middeleeuwse tuinen op de Rijksuniversiteit van Utrecht, afdeling mediaevis-tiek. Over hetzelfde onderwerp schreef zij later een artikel, waarvan wij hier een gedeelte afdrukken.

INLEIDING

De nadruk van dit artikel over middeleeuwse tuinen zal liggen op de werkelijkheid van de Westeuropese tuinen. Ik zal me beperken tot de vragen: hoe zagen deze tuinen eruit, hoe waren ze ingedeeld en hoe waren ze beplant. Uitgangspunt is dat het menselijk handelen in de middeleeuwen totaal door de kerk werd bepaald.

Om een goed beeld te krijgen van de architectuur en beplanting van de middeleeuwse tuinen heb ik diverse oude documenten bestudeerd. Een onderzoek naar de werkelijke situatie is echter een zware opgave, daar geen enkel gaaf voorbeeld van een middeleeuwse tuin bewaard is gebleven. Dit geldt ook voor middeleeuwse documenten, voor zover het Nederlandse tuinen betreft.

ARCHITECTUUR VAN DE TUIN

Wanneer men in het algemeen denkt aan middeleeuwse tuinen, stelt men zich een kruidentuin voor met vierkante bedden, gescheiden door paadjes, te vergelijken met onze moestuinen. Maar we kennen ook de vele afbeeldingen van jonkvrouwen, al of niet aanbeden door een minnaar, zittend in een klein omheind tuintje, dat deel uitmaakt van een groter kasteelterrein. Een ander type tuin is de gasthuistuin die op de vroegste stadsplattegronden te zien is.

Er is dus een aantal verschillende soorten tuinen geweest, ieder met een andere functie en ieder behorend bij een ander huis of gebouw. Voorlopig heb ik voor de Westeuropese tuinen

een onderscheid gemaakt in: de *kloostertuin*, de *lusthof* of *kasteeltuin*, de *kruisgangtuin* (die geen onderdeel vormt van een kloostercomplex) en de *gasthuistuin*.

DE KLOOSTERTUIN

Binnen de muren van een kloostercomplex kunnen verschillende kleinere tuinen liggen: een kruisgangtuin, een medicinale kruidentuin en een boomgaard al of niet gecombineerd met een begraafplaats en een groentetuin. Een uniek perkamenten document waarop we de ligging van al deze tuinen binnen een kloostercomplex goed kunnen zien liggen, is de kloosterplattegrond uit ongeveer 820 A.D., die in de bibliotheek van Sankt Gallen (Zwitserland) wordt bewaard (*Crisp, 1924: II, Fig.CCXXIV*). De geleerden verschillen van mening over wat dit plan moet voorstellen. Is het een ontwerp-voorbeeld voor een Benedictijnerklooster of is het een ontwerp voor een werkelijk te bouwen klooster?

Wanneer we het ontwerp nauwkeurig bestuderen, zien we ten zuiden van de hoofdkerk een vierkante kruisgang liggen en aan weerszijden ten noorden en zuiden van de novicen-kerk eveneens twee vierkante kruisgangen. Ten noorden van de ziekenboeg voor de novicen zien we een rechthoekige medicinale kruidentuin of herbularius getekend en ten zuiden van de novicen-kerk is eerst een rechthoekige boomgaard/annex kerkhof geprojecteerd en vervolgens een rechthoekige groente- en kruidentuin. De assen van alle tuinen lopen oost-west en noord-zuid.

De *kruisgangen* zijn in vier gelijke delen verdeeld. Het totale oppervlak wordt door een padenkruis gescheiden en in het midden staan, in een eigen omgrensd vierkant, in de grote

kruisgang een boom en in de kleine kruisgangen niets getekend. De grond is niet in bedden opgedeeld, maar op de tekening wit gelaten. Aangezien ook de ondergrond van de boomgaard niet verder is ingevuld, mogen we aannemen dat het hier om een ondergrond van gras of mogelijk van klimop gaat. Dit zou men ook kunnen afleiden uit de hoge gebouwen rondom de grote kruisgang, waardoor er niet veel zon in deze tuin zal doordringen.

In het centrum bracht men in plaats van een boom ook vaak een bron aan, zoals mogelijk het geval was in de twee kruisgangen aan weerszijden van de novicen-kerk.

De *herbularius* of *medicinale kruidentuin* is in omtrek rechthoekig en bestaat uit acht langwerpige bedden die noord-zuid georiënteerd liggen. Waarom niet oost-west, kan men zich afvragen. Omdat het prettiger werken is wanneer men niet steeds met zijn gezicht of achterhoofd in de zon bezig is.

Rondom deze bedden liggen weer acht randbedden aan de voet van een niet al te hoge omheining.

De *boomgaard* op de plattegrond van Sankt Gallen is ook als kerkhof in gebruik. De graven van de monniken zijn oost-west georiënteerd en liggen in rijen geordend symmetrisch langs de oost-west middenas en rondom het centrale kruis. De bomen zijn diagonaal over de tuin verspreid.

De *groente- en kruidentuin* is weer in omtrek rechthoekig. Binnen deze rechthoek liggen achttien bedden, eveneens noord-zuid gericht, geschikt voor de teelt van groenten en vele soorten kruiden. Verschillende miniaturen laten zien dat deze bedden vaak zijn opgehoogd en werden afgezet met houten planken of een rand van stenen.

Ten zuiden van deze tuin liggen de vogelhok-

ken, die niet al te veel licht voor de groentetuin weggenomen zullen hebben. Rondom de medicinale kruidentuin en de groentetuin staan lijnen getekend, die waarschijnlijk een niet al te hoog hekwerk aangeven.

Rondom het hele terrein was een muur gebouwd om ongewenste bezoekers en wild te weren. Buiten de muren lagen nog meer kloostergronden, onder andere landbouwgronden, boomgaarden en weiden.

In Nederland is slechts één detail van een middeleeuwse kloostertuin bewaard gebleven en wel de plaats van de kruisgangtuin van het klooster in Ter Apel. Dit werd rond het midden van de 15de eeuw gebouwd op de fundamente van een 13de-eeuws premonstratenzer mannenklooster. In 1932 heeft men de kruisgang, waarschijnlijk vanwege het museale karakter, in een kruidentuin veranderd.

DE LUSTHOF OF KASTEELTUIN

De indeling van deze tuin wordt beschreven door Albertus Magnus (1193-1280), provinciaal van de dominicanen, bisschop van Regensburg en leraar in Keulen en Parijs. Voor hem was de eigen waarneming van de natuur van groot belang. In zijn werk *De vegetabilibus, liber septimus de mutatione plantae ex silvestritate in domesticationem* schrijft hij in Traktaat I, hoofdstuk 14 'De plantationibus viridarium' over de indeling van de lusthof of viridarium. Dit is een groene lusthof en bomentuin in tegenstelling tot de kweektuinen met planten en de landbouwgronden.

'En dan zijn er ook nog stukken land die minder dienen voor het nut en de vruchtopbrengst, maar die zijn ingericht voor het genot, die niet bewerkt hoeven en daarom niet tot bovengenoemde behoren: Dit zijn plaatsen die viridantia of viridaria, groene lusttuinen genoemd worden. Deze tuinen nu worden, omdat zij

worden aangelegd om in het bijzonder twee zintuigen te strelen, namelijk het gezicht en de reuk, zo ingericht dat alles wat veel zorg vraagt wordt weggelaten. Niets schenkt het oog meer genoeg dan fijn en niet te lang gras: dat kan echter alleen groeien op arme, vaste grond: men moet dus een plaats waar men een lusttuin aanlegt, ontdoen van oude wortels en dat kan alleen maar als men alle wortels uitgraaft, de grond vlak maakt en daarna overgiet met kokend water, opdat de in de grond overgebleven wortels en zaden verbrand worden en beslist niet meer ontkiemen kunnen: en vervolgens belegt men het hele stuk grond met een fijn soort gras, en deze graszoden

'Het vastkloppen van de graszoden'
Illustratie uit P. Crescentiis: In commodorum ruralium libri XII ca. 1490

moeten met brede, houten hamers stevig vastgeklopt worden en daarna met de voeten in de grond gestampt worden, totdat er van het gras niets of bijna niets meer te zien is: dan komen heel langzaam haarfijne grassprietjes te voorschijn, die de oppervlakte als met een groen doek zullen bedekken.

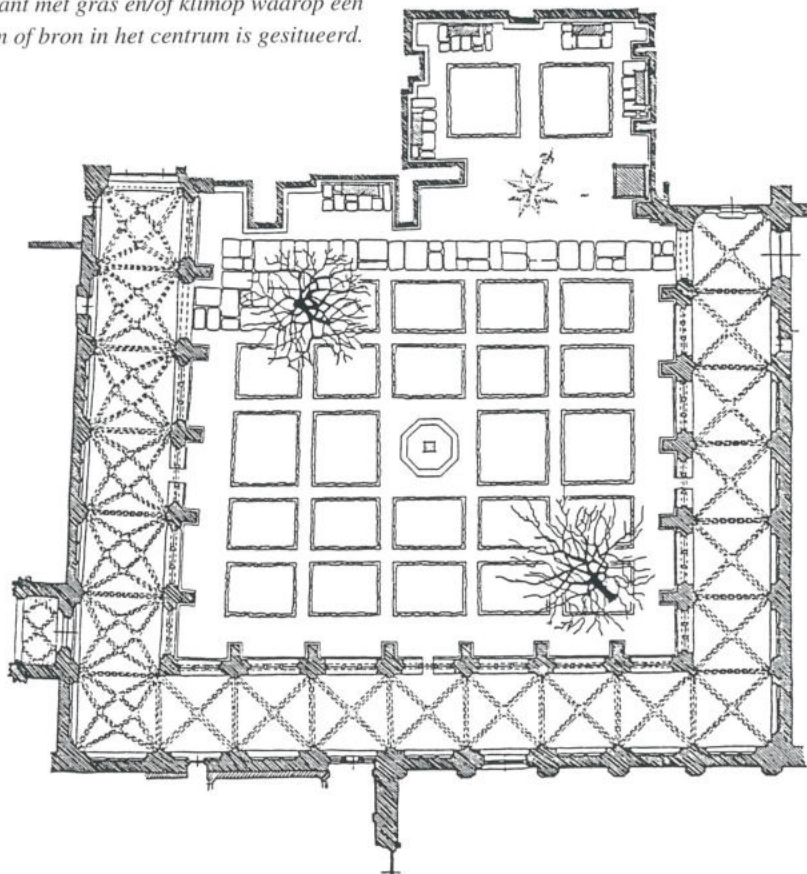
Als het enigszins mogelijk is moet zuiver bronwater, opgevangen in steen, naar het midden worden geleid, want de zuiverheid daarvan is zeer opwekkend. Naar

het noorden en naar het oosten moet de tuin open zijn vanwege de gezondheid en de zuiverheid van de wind uit die richtingen. Voor de winden uit de tegenovergestelde richtingen echter, het zuiden en het westen, moet de tuin gesloten zijn vanwege de turbulentie en de onzuiverheid van die winden: want ook al belemmert de noordenwind vruchtvorming, hij houdt de geest daarentegen op wonderbaarlijke wijze helder en de lichamelijke gezondheid intact, want aangenaam verpozen is wat men zoekt in een groene lustuin, en geen fruit.¹

Kruisgangtuin

Dezelfde kenmerken hebbend als een kruisgangtuin binnen een kloostercomplex, heeft een kruisgangtuin, binnen hoge muren van een omringend kerkgebouw, een vierkant oppervlak, beplant met gras en/of klimop waarop een boom of bron in het centrum is gesitueerd.

De elementen die de structuur van een dergelijke luthof bepalen zijn hoge hekwerken rondom de tuin, waartegen vaak rozen of wijnstruiken groeien, een zodenbank, een fontein en waarschijnlijk laaggeënte vruchtbomen.

Een voorbeeld van een dergelijke tuin is de (huidige) tuin bij het Centraal Museum, het vroegere Sint Agnietenklooster te Utrecht. De aanleg van deze tuin is mijns inziens ten onrechte geïnspireerd op afbeeldingen uit het manuscript *Breviarium Grimani* en op 16de-eeuwse schilderijen.

DE KRUISGANGTUIN die geen onderdeel vormt van een kloostercomplex

De kenmerken van een dergelijke tuin zijn gelijk aan de kruisgangtuin binnen een kloostercomplex. De tuin is meestal gelegen binnen hoge muren van omringende kerkgebouwen en heeft een vierkant oppervlak dat door een padenkruis in vier gelijke delen wordt verdeeld. Een boom of bron markeert het centrum van de tuin en de grond is ingezaaid met gras of beplant met klimop en niet met bloemen en/of kruiden.

De aanleg van een kruidentuin in het Pandhof te Utrecht (1975) komt niet overeen met de oorspronkelijke opzet van het Pandhof. Deze kruisgang is in de 15de eeuw gebouwd en pas in 1962 als tuin ingericht. Een kruidentuin is hier beslist niet functioneel.

DE GASTHUISTUIN

In de gasthuistuin werden groenten en medicinale kruiden gekweekt voor zieke patiënten en binnenvallende zwervers. Het Leeuwenberggasthuis en het Bartholomeïgasthuis in Utrecht zullen waarschijnlijk een kleine kweektuin binnen hun muren hebben gehad.

De huidige tuin van het Rijksmuseum Catharijneconvent ligt op de plaats van een voormalige gasthuistuin. De indeling van een dergelijke tuin heeft waarschijnlijk niet veel verschil met de herbarius of medicinale kruidentuin op de plattegrond in Sankt Gallen. Twee rijen langwerpige kweekbedden, gescheiden door een middenpad en omgeven met een rondlopend pad en randbedden aan de voet van het omhei-

nende hekwerk, vulden de ruimte. Indien mogelijk waren de bedden noord-zuid georiënteerd, zodat de planten zoveel mogelijk zon konden opvangen en waren er geen bomen in geplaatst omdat deze teveel schaduw gaven.

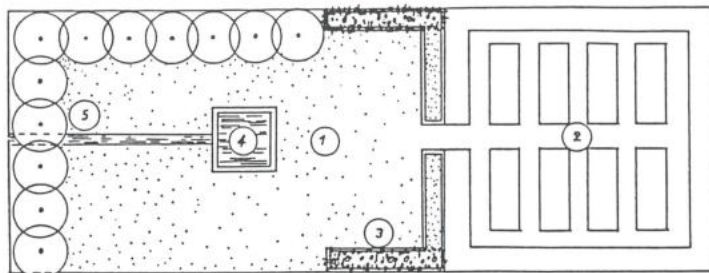
In het Openluchtmuseum te Arnhem bevindt zich een gasthuistuin die is aangelegd naar voorbeeld van de hortulus van Walafrid Strabo uit Reichenau.²

FUNCTIE EN VORM VAN DE TUIN

De indeling en de vorm van de tuin worden mede bepaald door de functie van de tuin

In de kloostertuin wordt op langwerpige bedden gekweekt zowel in de groente- en kruidentuin als in de medicinale kruidentuin. De vorm van de langwerpige smalle bedden wordt bepaald door de armlengte van diegene die er in werken moet. De breedte van het bed zal ongeveer tweemaal een armlengte (2 x 75cm) bedragen, zodat de gangbare afmetingen van een bed ongeveer anderhalve meter bij drie meter zullen zijn. Het rondlopende pad is noodzakelijk om het vereiste werk in de plantbedden te kunnen verrichten, zonder de planten te schaden. Het middenpad ontstaat vanzelf omdat de loopafstanden op deze manier aanmerkelijk worden verkort. De indeling van de tuin wordt in dit geval aangegeven door de functie van de tuin en is waarschijnlijk proefondervindelijk vastgesteld.

De kruisgangtuin is verdeeld in vier gelijke grasvlakken en gescheiden door een padenkruis. De functie van een dergelijke tuin is het scheppen van rust en stilte voor het gebed. Het kruispadpatroon heeft dezelfde symboliek als de kruisplattegrond van een kerk, het kruis van Christus. De richting van één van beide middenassen van de tuin zal altijd evenwijdig zijn aan de richting van de middenas van de kerk, die altijd oost-west is gelegen, gericht op het Heilige Land.

De boomgaard-/annex kerkhof-indeling wordt, gezien de ligging van deze tuin in het ontwerp van Sankt Gallen, ook eerst bepaald door de windrichting oost, omdat de graven eveneens zijn gericht op het oosten, naar het Heilige Land. Door de graven zoveel mogelijk oost-west op rijen te leggen, afgewisseld door open ruimten, ontstaan er voor de bomen open plaatsen op diagonale rijen. De toepassing van het planten van bomen in een dergelijk verband in plaats van op rijen die loodrecht op elkaar staan, levert meer bomen op dezelfde oppervlakte op. De indeling van deze boomgaard/annex kerkhof is dus duidelijk ook hier weer functioneel.

De *lusthof* die Albertus Magnus beschrijft, moet wat betreft vorm en indeling ook vanuit de praktijk zijn ontstaan. Een *lusthof* vraagt ruimte voor enkele personen, die hun vertier zoeken in deze hof, namelijk de middenruimte. De bomen die geplant zijn langs de zuid- en westzijde van de tuin moeten schaduw geven aan het gezelschap. De zodenbank in het midden van de tuin zal, wanneer de zon nog niet te fel schijnt, een aangename zitplaats en een goed zicht op de gehele tuin bieden. De bron in het midden van de tuin verschaft op deze plaats in de hof alle bezoekers verfrissing. Over de indeling van de tuin zal zeker goed zijn nagedacht, maar voor zover wij kunnen nagaan is er bij de aanleg van de middeleeuwse tuinen nooit sprake geweest van tuinarchitecten.

Lusthof/kasteeltuin
Een dergelijke tuin wordt beschreven door Albertus Magnus (1193-1280), bisschop van Regensburg, die bepaalde voorwaarden stelde waaraan een tuin moest voldoen, zoals een functionele vorm en indeling en voorts zodanig beplant dat de zintuigen zich konden verkwikken door zuivere lucht, frisse doch niet te koude wind en puur water, en ook door welriekende bloemen en planten.

BEPLANTING VAN DE TUIN

Nu we een idee hebben hoe de middeleeuwse tuinen waren ingedeeld, kunnen we ons afvragen welke plantensoorten er gekweekt werden. Natuurlijk is de keuze van soorten afhankelijk van het klimaat, maar men deed al vroeg pogingen ook in de noordelijke streken zuidelijke soorten te kweken. Het is bekend dat monniken aan de noordkant van de Alpen lelies, druiven en irissen probeerden te kweken in hun tuinen en dat lukte wonderwel.

Een belangrijke bron voor het onderzoek naar de beplanting in de middeleeuwse tuinen is een der wetboeken (*capitularia*) van Karel de Grote. In het deel *Capitulare de villis vel curtis imperialibus* (812 A.D.) leest men in het zeventigste hoofdstuk: 'wij willen dat men in de tuinen alle kruiden heeft', en vervolgens volgt een lijst met 89 plantensoorten.³ Dit boek is een verordening voor alle keizerlijke domei-

nen. De lijst bevat ook mediterrane soorten, omdat hij mogelijk gebaseerd is op een Romeinse opsomming. De invloed van deze verordening is groot geweest. Zowel in de kasteeltuinen als in de kloostertuinen werden vele planten van deze lijst verbouwd.

Medicinale kruiden zijn o.a. witte lelie, roos, blauwe iris, vogelmelk, boerenwormkruid, kattekruid, vrouwenmantel, slaapbol, heemst en stokroos.

Kleurstof leverende planten zijn o.a. meekrap (rode kleurstof).

Groenten zijn o.a. salie, augurk, meloen, bonen, sla, raket, tuinkers, watermunt, andijvie, biet, snijbiet, peen, pastinaak, tuinmelde, koolrabi, kool, ui, prei, radijs, sjalot, knoflook, artisjok en capucijners.

Keukenkruiden zijn o.a. komijn, rozemarijn, karwij, dragon, anijs, peterselie, selderie, lavas, dille, venkel, zwarte mosterd, bonekruid, kruisemunt, koriander en kervel.

Als **vruchtbomen** worden genoemd appel, peer, pruim, mispel, tamme kastanje, perzik, kwee, hazelnoot, amandel, moerbeï, vijg, notebom en kers, en als bomen alleen de laurier en de den. Uit de namen van deze laatste twee bomen kan men duidelijk constateren dat de lijst op Zuid Europese kennis is gebaseerd. In noordelijke streken zullen zeker andere planten, bomen en struiken zijn toegepast. Wat ons opvalt is het ontbreken van loofbomen en besdragen - de struiken zoals aalbes, zwarte bes en kruisbes.

Er zijn zeker andere planten bekend in deze tijd, maar de planten uit de verordening van Karel de Grote zijn als de meest gebruikte cultuurplanten te beschouwen.

De witte lelie, de roos en de blauwe iris werden als medicinale planten gebruikt, maar men kende deze planten ook als sierplant. Op vele middeleeuwse schilderijen worden juist deze bloemen in de buurt van Maria afgebeeld. Zij symboliseren de deugden van Maria, zoals haar maagdelijkheid, haar liefde voor God en haar nederigheid.

Op het kloosterplan van Sankt Gallen zijn ongeveer dezelfde planten te vinden als in de verordening van Karel de Grote.⁴ Voor de herbarius worden witte lelie, roos, bonen, bonekruid, vrouwenmunt, fenegriek, rozemarijn en wilde munt genoemd om op de randbedden te planten en echte salie, wijnruit, blauwe iris, watermunt, kruisemunt, komijn, lavas en venkel om op de middenbedden te kweken. De groente- en keukenkruiden die in de moestuin werden gekweekt, waren o.a. ui, prei, selderie, koriander, dille, slaapbol, radijs, snijbiet en knoflook. Het Sankt Gallen-plan bevat aan plantensoorten niets meer dan de verordening van Karel de Grote.

CONCLUSIE

De documenten die in het voorafgaande zijn besproken, geven een globaal beeld van de toestand van de middeleeuwse, West Europese tuinen. De totaal onbekende Nederlandse situatie vraagt evenwel om nader onderzoek.

Carla S. Oldenburger-Ebbers

Noten:

1. Vertaling Annemieke Goudsmit-Sueters, mei 1989
2. Zie: Hennebo, 1987:32
3. Zie: Fischer, 1967: 133-134 en Reuss, 1854: 69-72
4. Zie: Crisp, 1924: I, 39-40 en Fischer, 1967, 136-137

Literatuur:

- Crisp, F. 1924: Medieval gardens. Twee delen. London
- Fischer, H. 1967: Mittelalterlichen Pflanzenkunde. Herdruk van 1929. Hildesheim
- Grote Winkler Prins Encyclopedie, 1966-1975. Amsterdam
- Hennebo, D. 1987: Gärten des Mittelalters. München
- Reuss, F.A. 1854: Walafri Strabi Hortulus. Wirceburgi

Stichting 'Tuin-Kunst-Drenthe', te gast in tuinen en ateliers

Toen de bij sommigen van u bekende Frenkel de Greeuw uit het Groningse Onstwedde mij vorig jaar juni vroeg waarom ik mijn tuinen niet voor publiek openstelde, bracht hij mij ongewild op het idee een 'Open Tuinen' keten naar het Groningse model van 'Het Tuinpad op' te organiseren. De regionale pers en Radio Drenthe verschaften mij de nodige publiciteit en brachten me onder meer in contact met Loek van Dijk uit Oosterhesselen, bekend bij vele donateurs van de Nederlandse Tuinenstichting door haar fraaie tuin aan de Bergakkers. Zij en ondergetekende zouden later het secretariaat bemannen.

Het sneeuwbaaleffect trad in werking en al na korte tijd beschikten we over een lijst van ruim 40 tuinen. Voor het uitgeven van een gids leek een aantal van ruim 60 tuinen toch wel vereist en daarom benaderde ik 'tuingerichte' kunstenaars (onder anderen pottenbakkers, schilders, beeldhouwers) met de vraag of zij zich wilden aansluiten. Wat aanvankelijk een noodgreep leek, resulteerde in een levensvatbare combinatie: 'kunstkijken' en 'tuinkijken' bleken in elkaars verlengde te liggen!

Inmiddels was ons ter ore gekomen dat het Lrayon Drenthe van de Koninklijke Maatschappij Tuinbouw en Plantkunde (KMTP) - initiatiefnemer van het tijdschrift *Groei en Bloei* - zich ook bezighield met de organisatie van een tuinenroute, en op de rayonvergadering te Beilen op 23 oktober 1990 'poolden' we onze tuinen. In Beilen bleek ook Rie te Strake uit Klijndijk, aftredend hoofdbestuurslid van de KMTP, bereid in een comité zitting te nemen. Zij zou de latere voorzitter worden. Op 21 februari 1991 werd de Stichting 'Tuin-Kunst-Drenthe' opgericht.

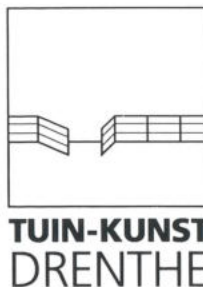
Meer tuineigenaren sloten zich aan, de Culturele Raad van Drenthe bemiddelde bij de uitbreiding van de contacten met kunstenaars. Bij het verzamelen van fondsen bleek hoe populair het 'tuin-kunst' initiatief was: tuincentra, architectenbureaus, het provinciaal bestuur, instellingen en reclamebureaus verschaften de financiële middelen en op 6 juni 1991 kon de sobere maar smaakvol uitgevoerde gids *Tuin-Kunst-Drenthe 1991* aangeboden worden aan de heer W. Meijer, commissaris van de Koningin in de provincie Drenthe, in de passende ambiance van hotel Frederiksoord tijdens een zeer feestelijke bijeenkomst.

De gids bevat de namen van bijna 100 tuineigenaren en kunstenaars. Sommigen van de deelnemende kunstenaars genieten nationale bekendheid, zoals de schilders Jan en Roos Nagtegaal, de beeldhouwer Bert Kiewiet en de kunstenares Maya Wildevuur. Zowel tuineigenaren als kunstenaars zijn, na telefonische afspraak, gaarne bereid om bezoekers in hun tuin of atelier te ontvangen.

De gids is het gehele jaar bruikbaar en is op alle Drentse VVV-kantoren te koop à f 5,50. U kunt het boekje ook toegestuurd krijgen door het overmaken van f 7,50 op postgirorekening 62 38 853 t.n.v. T.K.D. te Gasselte, onder vermelding van 'Gids'. De gids is ook verkrijgbaar in de winkels van de Nederlandse Tuinenstichting.

Hans Brandsma, secretaris

Stichting 'Tuin-Kunst-Drenthe',
p/a Molenhoek 10,
7933 TG Pesse,
telefoon 05281 - 1607

De doolhof van kasteel Ruurlo

Voor tuinminnend Engeland is 1991 het jaar van de doolhof (Year of the Maze). De aanleiding was het 300-jarig bestaan van de doolhof bij Hampton Court.

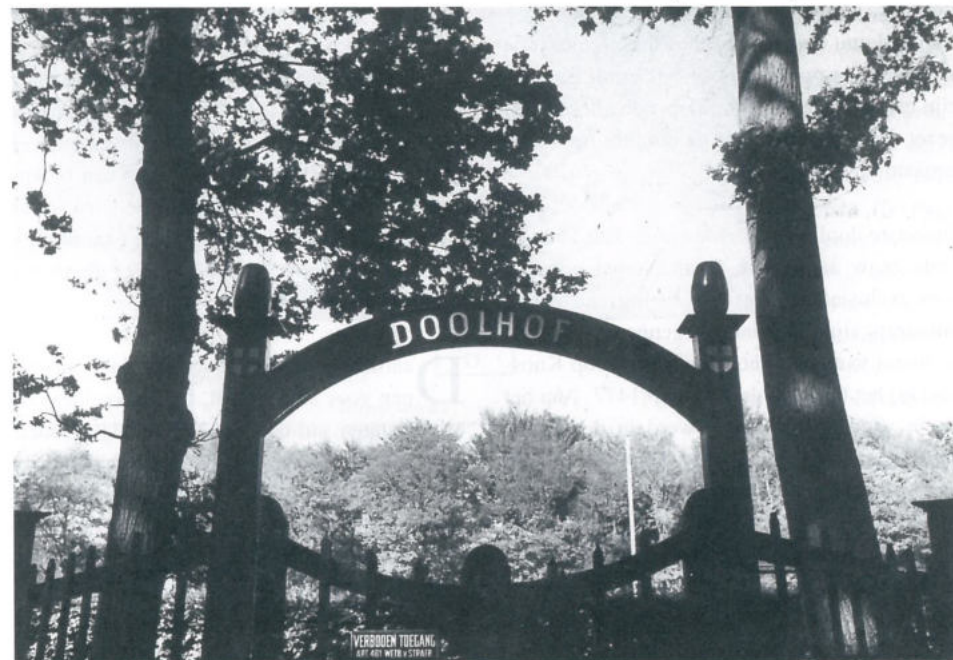
Ook in Nederland was een bijzonder jubileum te vieren, namelijk het 100-jarig bestaan van de grootste heggendoolhof ter wereld bij kasteel Ruurlo. Het NRC Handelsblad publiceerde hierover op 5 juli jongstleden in het Cultureel Supplement een uitgebreid artikel van Lucette ter Borg dat wij hier verkort weergeven.

Toen Staatsbosbeheer in de jaren zeventig de doolhof bij het Gelderse kasteel Ruurlo overnam van de familie Van Heeckeren van Kell verkeerde de tuin in zo'n slechte staat dat je er met de beste wil van de wereld niet meer in kon verdwalen. De heggen zaten vol gaten, en dwars door het groen heen kon je zo op je doel afstevnen.

Dat was nooit de bedoeling geweest van freule Sophia Wilhelmina van Heeckeren van Kell, die in 1885 het idee voor de dwaaltuin bedacht. De doolhof zou een welkome afwisseling in het parkachtige landschap om het kasteel betekenen en een bron van vermaak voor haar familie en gasten zijn. Sophia was een doortastende vrouw, die onmiddellijk haar personeel aan het rooien, spitten en planten zette. Geïnspireerd door de trapeziumvormige doolhof bij het Engelse Hampton Court, in 1690 aangelegd voor Willem III, liet zij een heggentuin ontwerpen met in het centrum twee beuken.

Anders dan de 'compacte' doolhof bij Hampton Court Palace, waar dichte taxusheggen direct langs nauwe paden groeien, wilde Sophia een dwaaltuin van het 'diffuse', open type. Zij liet met gras begroeide wallen ontwerpen langs brede paden en plantte daarbovenop dikke groene beukenhagen. De doolhof kreeg

Doolhof te Ruurlo (foto Rien Zilvold)

Doolhof te Sypesteijn.

De Tuinenstichting heeft graag voldaan aan het verzoek van het Prins Bernhard Fonds om te adviseren inzake de waardebeoordeling van tuin en park van Sypesteijn in de hoop dat dit een positief resultaat zal hebben voor de restauratie van fontein en berceau.

hierdoor een ruim en vriendelijk aanzien. In 1891, 6 jaar nadat Sophia haar plan bedacht, waren de beukenhagen voldoende gegroeid en kon de doolhof in gebruik worden genomen. Met een padlengte van bijna 1200 meter en een oppervlakte van 10.000m² was en is de heggendoolhof bij kasteel Ruurlo de grootste in zijn soort ter wereld. Dat de grootste heggendoolhof bij Longleat House in Wiltshire zou liggen, zoals de Britten altijd beweren, is dus onjuist.

Als je nu door de doolhof loopt, voel je je anergens opgesloten of beklemd. Bankjes zijn uitgenodigend in doodlopende allées neergezet. Het oude bos rond de doolhof ruist aangenaam op de achtergrond.

De eerste doolhoven werden in de late 15de en 16de eeuw aangelegd, maar hadden nog een zeer exclusief karakter. De hertog van Anjou ontwierp zijn 'Daedalus' (genoemd naar de architect van het Minoïsche labyrint op Knossos) bij het Château de Bauge in 1477. Aan het begin van de 16de eeuw werd in de Parijse Tuilleries een cypressendoolhof aangelegd naar een ontwerp van tuinarchitect Androuet du Cerceau.

In de 17de eeuw legden de hofarchitecten André Mollet en Blondel doolhoven aan in

Chantilly en Choisi-le-Roi, en de beroemde fabeldoolhof van Versailles werd in 1675 voor Lodewijk XIV ontworpen. In Nederland is de doolhof op Het Loo de oudste en bekendste. Naar dit voorbeeld legde Willem III waarschijnlijk de doolhof van Hampton Court aan.

Dwaaltuinen vormen architectonisch gezien wegens hun beperkte uitzicht en asymmetrische vormen een breuk met de rest van de tuin waar ze deel van uitmaken, of deze nu in formeel classicistische of Engels landschappelijke stijl is aangelegd. Het esthetisch effect van deze breuk is groot: je waardeert de symmetrie van zich in elkaar spiegelende conversatie- en wandellanen des te meer als je net een uitweg hebt gevonden uit de benauwende wirwar van paden. Je geniet ook meer van de panorama's, die zich weer onverbloemd, zo ver als je oog kan reiken, aanbieden.

Daarnaast zijn doolhoven speciaal ontworpen voor amusement. De hoeveelheid in- en uitgangen, cul-de-sacs, kunstmatige grotten, symbolische verwijzingen en ogenschijnlijk symmetrie zorgen voor hilarische verwarring onder de 'argeloze' bezoekers.

Hiermee verschillen doolhoven van labyrinten. Labyrinten zijn niet voor vermaak aangelegd,

maar hebben een rituele of religieuze betekenis en bestaan meestal uit één pad dat zonder vertakkingen naar het doel leidt. Het 'unicursale' labyrint in de marmeren vloer van de kathedraal van Chartres bijvoorbeeld symboliseert met al zijn haarspeldbochten de lange verlossingsweg.

De puzzeldoolhof werd aan het eind van de vorige eeuw een ware rage. In tuinen van zichzelf respecterende burgers, hoge en lage adel schoten doolhoven als paddestoelen uit de grond. Bij kasteel Weldam in Goor werd een doolhof aangelegd; hotel Tjaarda in Oranjewoud vermaakte zijn gasten in een dwaaltuin, en ook op de Menkemaborg bij Uithuizen en kasteel Sypesteijn in Nieuw-Loosdrecht ontstonden in dezelfde periode doolhoven.

L.F.N.

TOEGANGSKAART
Tjaarda's Doolhof - Oranjewoud

D.

Nr. 1042

Tjaarda's Doolhof, opzettelijk zonder systeem, werd in 1927 aangelegd door een tuinman, die gediplomeerd was op de tuinbouwschool, naar een plan van een buitenlands tuinarchitect, die in dagbladen critiek uitoefende op de aanleg van parken in de grote stad. Toen nog te gemakkelijk bevonden door de eigenaar, is dit plan daarop gewijzigd en later nog eens een keer. Voor de beplanting van het Doolhof waren nodig 8000 beukebomen, 1000 palen en indien het prikkeldraad, dat ter bescherming van de jonge boompjes noodzakelijk bleek, 2 jaar geleden had moet worden gekocht, had dat toen alleen al f 2000.— moeten kosten.

A. W. TJAARDA, Oranjewoud - Aug. 1954

Genoegen en vermaak staan voorop in de doolhof bij Ruurlo. Door de vele splitsingen van het pad móet je steeds keuzes maken. Boven de beukenhagen zie je een vlaggestok verleidelijk op een uitkijktoren uitsteken. Richt je je daarnaar, dan gaat het bij de eerste kruising gegarandeerd mis: de weg die naar het centrum van de doolhof lijkt te leiden, loopt na veel kronkels dood.

Een werkelijk efficiënte manier om doolhoven te doorlopen is nog niet gevonden, en het is te hopen dat dit ook nooit gebeurt. Want hoe mooi een doolhof er ook bijligt, met een schematische voorstelling ervan in je hoofd zou er weinig spanning en plezier te beleven zijn. De tuinmannen hadden hun eigen methode. Zij bonden een lang touw om hun middel als ze in hun doolhof gingen maaien en wieden.

Doolhof Oranjewoud. Ongetwijfeld waren de hoge onderhoudskosten voor deze doolhof er de oorzaak van dat ca. twee jaar geleden besloten werd deze unieke doolhof om te kappen. Het mag zeker een schandaal worden genoemd dat een dergelijk gebeuren aan het 'groene front' (en dus ook aan de Tuinenstichting) voorbij is gegaan.

De Stijtuinen van kasteel Sypesteyn

Kasteel Sypesteyn is begin deze eeuw in 17de-eeuwse stijl gebouwd door jhr C.H.C.A. van Sypesteyn (1857-1937) op de plek van het vroegere voorvaderlijk stamslot. Tevens liet hij een 17de-eeuwse tuin aanleggen. In 1981 is een begin gemaakt met de restauratie van deze stijtuinen. Jeannette van Schaik, hoofd van Tuin & Park van Sypesteyn, vertelt u er meer over.

Vóór jonkheer Van Sypesteyn met de reconstructie van de tuin begon, heeft hij een uitvoerig bodemonderzoek laten verrichten, waarbij fundamenten van muren en bruggen aan het licht kwamen van de vroegere 'erve en huisingshe'. Hij vond ook de loop van de grachten terug met de zware beschoeiingen. Deze werden weer in de oorspronkelijke breedte teruggebracht. Van Sypesteyn kon zich nu een duidelijk beeld vormen van de vroegere terreinindeling. Hierop baseerde hij de aanleg van het park en de gebouwen (het hele complex was circa 6ha groot).

Gesnoeide vormboompjes in de tuin van kasteel Sypesteyn

HET PARK

Het park bestaat uit verschillende tuinonderdelen, onder meer een Slottuin, Doolhof, Boomgaard, Siertuin, Voorplein met bijgebouwen en waterput, Singels, Park met stinzenplanten, Bos en het Weiland dat nu in gebruik is als broedgebied voor vogels. De grachten, hagen en siersmeedijzeren hekken bepalen de tuinindeling.

Van Sypesteyn bracht allerlei bijzondere elementen aan in de tuinen: uitgelezen uitheemse bomen en heesters, kunstig gesnoeide vormboompjes, verschillende tuinornamenten en een tiental smeedijzeren hekken uit de 17de en 18de eeuw. Deze waardevolle hekwerken zijn inmiddels grondig gerestaureerd, als getuigen van de smeedkunst uit deze eeuwen.

In het midden van het park ligt het kasteel (met de slottuin, later door Van Sypesteyn 'rozentuin' genoemd. Deze symmetrische tuin

heeft hij ontworpen aan de hand van 16de-eeuwse gravures. De tuin wordt geheel omgeven met een haag van hulst en bestaat uit een regelmatig patroon van geschoren *Buxus*-hagen. In dit patroon zijn vakjes uitgespaard

Symmetrische tuin bij kasteel Sypesteyn

voor de vormboompjes. De perken waren vroeger beplant met bloemen of kruiden. Van Sypesteyn had een voorliefde voor rozen, een typisch 19de-eeuwse beplanting. Aan weerszijden van de tuin staan twee tuinvazen en twee 16de-eeuwse hekken sluiten de tuin af.

VORMBOMEN EN HAGEN

De liefhebberij voor het snoeien van bomen en struiken zat de Nederlander in het bloed. Reeds in de middeleeuwen vinden wij daarvan de bewijzen. Toch was het idee niet in Nederland ontstaan; reeds de Romeinen hielden zich bezig met vormkunst. Zij noemden het 'opus topiarii' en de tuinman die met dit werk belast was 'Topiarius'. De topiarius was een belangrijk persoon wegens de grote waarde die aan dit ingewikkelde werk werd gehecht. Nergens is deze liefhebberij eerder en met meer toewijding nagevolgd dan in de Nederlanden. Op Hollandse en Vlaamse schilderijen vinden wij telkens voorbeelden hiervan terug. En de

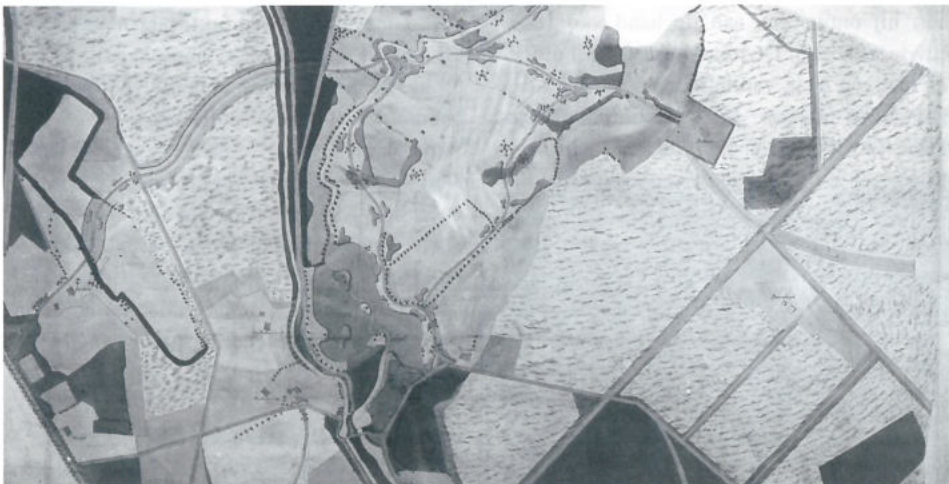
snoeikunst is blijven voortbestaan totdat ook bij ons de romantische landschapsstijl door-drong. En zelfs toen is de liefde voor de vormboompjes niet geheel verdwenen.

Vanaf het einde van de 19de eeuw is het snoeiwerk weer wat meer in de mode gekomen, vooral in Amerika waar men een voorliefde heeft voor oudhollandse zaken en waar men vormsnoei, zeer terecht, als iets speciaals Hollands beschouwt. Gelukkig doen nu de vormboompjes en de geschoren *Buxus*-haagjes ook weer hun intrede in Nederland.

DE RESTAURATIE VAN DE STIJLTUINEN

In 1981 is een begin gemaakt met de restauratie van de stijtuinen van kasteel Sypesteyn. Verschillende tuinonderdelen zijn in oude glorie hersteld, zoals de ganzevoet, het voorplein en de boomgaard die vorig jaar met originele hoogstam-vruchtbomen is beplant. Voorts zijn ook de hagen weer teruggebracht, zodat het besloten karakter van de tuinen behouden blijft. De plannen voor het plaatsen van de originele berceau (loofgang) met leifruit in de slottuin zijn in een vergevorderd stadium. Doordat jhr Van Sypesteyn veel aantekeningen maakte (vaak op kladpapiertjes) en dankzij het in het tuinarchief nog aanwezige fotomateriaal konden wij erachter komen hoe de originele berceau eruit heeft gezien. Voorts is archiefonderzoek gedaan naar de soorten leifruit die Van Sypesteyn destijds geplant heeft. Door stelselmatig bezig te zijn met zowel het onderhoud als de nieuwe aanplant krijgt de tuin zo langzamerhand haar oorspronkelijke aanzien weer terug.

Het Kasteel-Museum is van Pasen t/m 15 september dagelijks geopend, behalve op maandag. Tuin en Park zijn het gehele jaar opengesteld. Adres: Nieuw-Loosdrechtse dijk 150, 1231 LC Nieuw-Loosdrecht, tel.: 02158-23208.

Beknopt overzicht van de ontwikkeling in de tuin- en landschapsarchitectuur in Twente in de periode 1850-1940.

De ontwikkeling van het bouwen in Twente heeft tussen 1850 en 1940 een bijzonder grote impuls gekregen door de opkomst van de textielindustrie in deze periode. Het betrekkelijk geïsoleerde en voornamelijk agrarische gewest wordt in snel tempo één van de grootste industriegebieden van ons land, maar het landschap blijft gespaard.

LANDSCHAP

Als uitgangspunt dienen we ons een beeld te vormen van het Twentse landschap, zoals zich dat tot aan het begin van de vorige eeuw gevormd had. We zien dan een geaccidenteerd terrein waarin een laag middengedeelte geflankeerd wordt door twee in de IJstijd gevormde stuwwallen; in het westen de Sallandse Heuvelrug en in het oosten de Twentse heuvelrug. Evenwijdig hieraan lopen twee riviertjes, de Regge en de Dinkel, beide naar het noorden. Langs de zuidgrens loopt de deels gegraven Schipbeek naar de IJssel bij Deventer.

Het landschap bestaat uit grote heidevelden, afgewisseld door bossen. De zandgrond wordt als akker gebruikt met behulp van door schapen bemeste plaggen heidegrond. Door deze gestadige ophoging ontstaan de zogenaamde essen. Aan de rand hiervan liggen kleine groepjes boerderijen. De bewoners zijn verenigd in

zogenaamde Marke-organisaties die het beheer over de gemeenschappelijke gronden voeren. Het beeld blijft hierdoor eeuwenlang ongewijzigd.

Tot het begin van de 19de eeuw had het platteland van Twente een bescheiden agrarische bestemming, voornamelijk ter lediging van de eigen behoefte van de bewoners. Heel Twente telde rond 1850 nog geen 80.000 inwoners (thans meer dan een half miljoen).

GROOTGRONDBEZIT

Een tweede conserverende factor wordt gevormd door het adellijk grootgrondbezit. In 1850 bestaan in Twente nog enkele tientallen adellijke huizen waarvan vooral Almelo, Twickel en het Weldam uitgestrekte delen van het land in bezit hebben (meer dan 10.000 ha., bijna 10 % van het Twentse grondgebied). De eerste ontworpen landschappen zien we aangelegd worden rond de adellijke huizen vanaf het begin van de 19de eeuw.

Het bestaande grootgrondbezit wordt deels landschappelijk vormgegeven, vooral de omgeving van Twickel, Weldam, Singraven en de huizen rond Diepenheim krijgt daarbij een bijzonder fraai aanzien.

Ontwerp voor reorganisatie op Twickel, C.E.A. Petzold, 1887.

Dit grootste en belangrijkste, uitgevoerde ontwerp van Petzold in ons land is nog vrijwel geheel aanwezig en vormt een landschappelijk monument van de eerste orde.

ARCHITECTEN

De volgende tuin- en landschapsarchitecten zijn voor Twente van belang geweest; in alfabetische volgorde respectievelijk:

H. EN L.W. COPIJN (1842-1923 EN 1878-1945)

Van deze landelijk werkende tuin- en landschapsarchitecten zijn slechts enkele ontwerpen in Twente bekend. Zij dateren alle van na 1917, dus kort voor de dood van H. Copijn. De eerste tuinen zijn in de landschapsstijl uitgevoerd, in de latere ontwerpen overheerst de rechtlijnige aanleg.

C.A.E. PETZOLD (1815-1891)

Hoewel Petzold maar één ontwerp in Twente tot uitvoering bracht is zijn werk toch van groot belang. Zijn leerschool was het landgoed Muskau van Herman Fürst zu Pückler-Muskau. Toen dit landgoed in handen kwam van prins Frederik der Nederlanden kreeg Petzold ook opdrachten in ons land. In Twente is zijn aanleg op Twickel bij Delden imponerend. Petzold is veel meer landschapsarchitect dan tuinarchitect. In zijn ontwerpen volgt hij de natuurlijke gesteldheid, waar hij perspectief in brengt met zichtassen en kleurschakeringen.

H.A.C. POORTMAN (1858-1953)

Poortman werkte van 1880 tot 1886 bij Edouard André in Parijs. In 1886 krijgt hij de leiding van de tuinaanleg bij het Weldam in opdracht van graaf Bentinck wiens particulier secretaris en rentmeester hij in 1887 wordt. Hij vestigt zich in de rentmeesterswoning en blijft zijn praktijk uitvoeren. Van 1916 tot 1953 woont hij in Diepenheim. Zijn opdrachtgevers zijn vooral bewoners van adellijke huizen in het oosten des lands. Voor alle huizen rond Diepenheim maakte Poortman plannen.

Vaak paste hij dicht bij het huis de geometrische stijl toe en verder afgelegen de land-

schapsstijl. Later gebruikt hij ook de gemengde stijl.

L.A. SPRINGER (1885-1940)

Eén van de meest produktieve Nederlandse tuinarchitecten is Leonard Springer van wie vooral tussen 1910 en 1922 vele ontwerpen voor particulieren werden uitgevoerd. In Twente werd hij geïntroduceerd door de architect Karel Muller. Hij werkte veel met rechtlijnige aanleg en de nieuw architectonische stijl of in de gemengde stijl. Voor de villa Helianthos in Oldenzaal maakte hij twee totaal verschillende ontwerpen waarvan de landschappelijke variant werd uitgevoerd.

D.F. TERSTEEG (1876-1942)

Van deze vooral in het westen des lands werkzame tuinarchitect is een tiental ontwerpen in Twente uitgevoerd rond 1920 en vaak in samenwerking met de architect J.W. Hanrath. Tersteeg past in zijn ontwerpen veel bouwkundige details toe als priëlen en pergola's. Niveauverschillen zijn vaak met muurtjes tot stand gebracht.

D. EN P.H. WATTEZ (1833-1906 EN 1871-1953)

Vader en zoon Wattez hebben van 1865 tot 1930 hun stempel gezet op de tuinen en parken in Twente. Meer dan dertig ontwerpen van hun hand zijn hier bekend en nog geen tien daarbuiten. Dirk Wattez woonde zijn hele leven in het Gooi, waar ook de boomkwekerij Wattez gevestigd was. Zijn zoon Pieter woonde van 1910 tot 1918 in Apeldoorn en daarna tot zijn dood in Delden. D. Wattez werkte voornamelijk in een traditionele landschapsstijl. Het Volkspark en het Wooldrikspark in Enschede zijn de enige ontwerpen van hem die niet later gereorganiseerd zijn. P.H. Wattez gebruikte vrijwel altijd de monumentale stijl waarbij het huis tevens de as van het tuinontwerp bepaalde.

PARKEN EN VILLA'S

Het werk van deze architecten zal hieronder per plaats behandeld worden. Daarnaast wordt aandacht besteed aan andere interessante tuinen, parken, landschappen en begraafplaatsen.

ALMELO

- Van het huis Almelo is vooral de ligging, dicht bij het centrum van de stad maar met de ingang er vanaf gekeerd, van belang. Aan drie zijden van het huis bevindt zich een laan met zwaar geboomte. Naar het oosten loopt in de as van het huis de kilometerslange 'Gravenallee'. In een open en laaggelegen gebied liggen hier enkele tientallen boerderijen van het huis, herkenbaar aan luiken en gevelsteen.

Achter het tolhuis aan de Gravenallee een grafkelder van de familie Van Rechteren Limpurg Almelo van het huis Almelo.

- Aan de Wierdensestraat de monumentale Bellinckhof, ontworpen in 1917 door Karel Muller in samenwerking met J.W. Hanrath. Het park werd ontworpen door Springer en uitgebreid in 1926.

- Eveneens aan de Wierdensestraat de voormalige ingang van de algemene begraafplaats met aardige symmetrische bebouwing in Amsterdamse schoolstijl. Aangrenzend het bescheiden Egbert ten Cate park dat waarschijnlijk door Springer werd ontworpen.

- Het Beeklustpark is een ongedateerd ontwerp van Poortman.

- Aan de Oude Wierdenseweg een tuin van H. en L.W. Copijn uit 1918 in opdracht van J.A.L. Tilanus.

BORNE

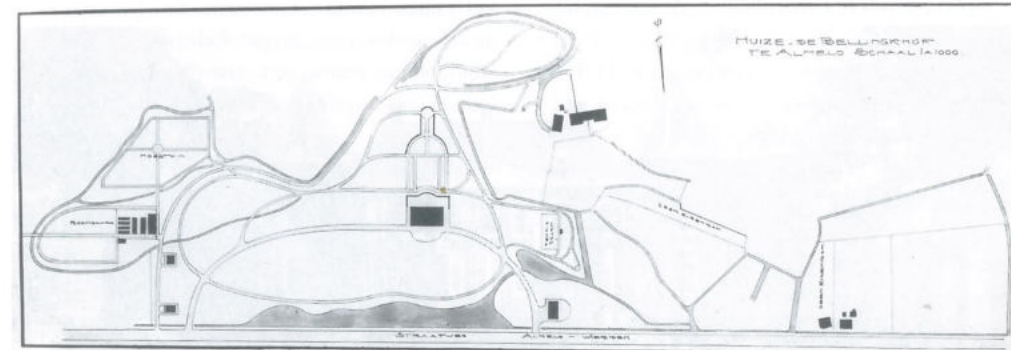
Bij de villa de Kerkedennen werd in 1918 voor J. Spanjaard door L.A. Springer een tuin aangelegd.

DELDEN

Reeds in de 18de eeuw is bij het huis Twickel sprake van een siertuin met waterpartij. Van het eerste tuinontwerp van Daniel Marot resteert niets meer. In 1835 wordt door Zocher een nieuw ontwerp gemaakt waarbij ook de orangerie wordt verbouwd.

Door toedoen van prins Frederik wordt de Duitse landschapsarchitect C.E.A. Petzold op Twickel uitgenodigd. Van hem is de grootste landschappelijke aanleg van grote delen van het landgoed, naar voorbeeld van zijn vroegere heer en leermeester, Herman Fürst zu Pückler-Muskau. De kenmerken zijn vooral lange zichtassen, verspreide boomgroepen en een zogenaamde Umfassungsweg die om de gehele aanleg voert. Tegelijkertijd werd door de Parijse

Ontwerp voor een tuin bij de Bellinckhof te Almelo, L.A. Springer, 1917.

tuinarchitect Edouard André een formele Franse tuin ontworpen aan de noordzijde van het huis. Dit ontwerp werd uitgevoerd in 1886 door Hugo Poortman en door hem gewijzigd in 1907. Na het huwelijk van de laatste heer van Twickel, Baron van Heeckeren van Wassenaer met Gravin van Aldenburg Bentinck in 1922 werd door haar een zogenaamde rotstuin aangelegd en gestadig uitgebreid.

- Tegenover het station bevindt zich een door D.F. Tersteeg in 1922 voor W. Stork aangelegde tuin bij een huis van J.W. Hanrath.

- Ten westen: Algemene begraafplaats met grafkelder van Twickel.

DENEKAMP

- Het landgoed Singraven ligt zeer fraai ter weerszijde van het meanderende riviertje de Dinkel. Het huis zelf ligt in één van deze bochten. Van de oorspronkelijke aanleg is niet veel bekend. Zowel in de 18de als 19de eeuw wordt het huis van aanzien veranderd. Ook de omgeving wordt vormgegeven. Tussen 1934 en 1938 legt de tuinarchitect L.A. Springer een deel van de beplantingen aan alsmede een arboretum.

DIEPENHEIM

Rond het stedeke Diepenheim vinden we een aantal landgoederen. De tuinen zijn bijna allemaal ontworpen door Hugo Poortman. Vanaf 1916 woont hij in Diepenheim.

Het Nijenhuis te Diepenheim

- Huis te Diepenheim:

In 1904 en 1925/27 liet baron De Vos van Steenwijk het huis verbouwen. Tegelijkertijd werd door Poortman de omgeving van het huis deels nieuw aangeplant.

- Het Nijenhuis:

Aan het huis werden in 1858 twee torens aan de voorzijde toegevoegd en in 1914/15 twee aan de achterzijde, waardoor het huis zijn huidige aanzien kreeg. In 1888 heeft Hugo Poortman de landschappelijke aanleg ten oosten van het huis ontworpen.

- Het Warmelo:

In de jaren dertig van deze eeuw is de huidige tuin met 'Engelse' tuinkamers ontstaan, gedeeltelijk naar ontwerp van Hugo Poortman. Na de tweede wereldoorlog is een deel van de tuin in Victoriaanse stijl aangelegd met rododendrons.

- Peckedam:

Nabij de laan naar het Nijenhuis staat het huis Peckedam. Van 1916 tot 1953 woonde hier Hugo Poortman die volgens zijn huurcontract de 'plaats onderhouden' moest.

ENSCHADE

- In Enschede is een groot aantal parken. Het oudste in ons land is het Volkspark dat in 1872 naar ontwerp van D. Wattez werd aangelegd in opdracht van H.J. van Heek. Dit park moest gelegenheid tot ontspanning scheppen teneinde het bezoek aan kroegen en het gebruik van sterke drank tegen te gaan.

- In 1918 werd door een jongere broer, G.J. van Heek, een park aan de Boddenkampsingel aangeboden aan de gemeente. De aanleg van P.H. Wattez vertoont een symmetrisch open terrein.

- In 1929 werd het aangrenzende van Lochems-bleekpark (eveneens ontworpen door P.H. Wattez), met een oude loofgang, opengesteld.

- Aan de weg naar Hengelo het Abraham Ledeboer-park dat na de oorlog openbaar werd. Het behelst de voormalige buitenplaats het Wagler en de Kolk waarvan het ontwerp dateert uit 1890 van D. Wattez. Het werd gereorganiseerd door P.H. Wattez.

- Het Wooldrikspark is eveneens een oude buitenplaats, in 1885 aangelegd door D. Wattez voor mevrouw H. ter Kuile-Cromhoff. Het park werd in 1950 geschonken aan de gemeente.

Rondom deze grootste stad van Twente liggen vele buitenplaatsen. Een aantal is vermeldenswaard om hun landschappelijke aanleg.

- Aan de weg van Losser naar Enschede het Oldenzaalse Veen dat in opdracht van Ledeboer onder anderen door Hugo Poortman is vormgegeven. Een rustieke koepel stond op de plaats van het huidige naoorlogse huis en is verplaatst naar de hei ten oosten ervan. Het terrein is deels toegankelijk.

- De Hoge Boekel, imposante Twentse buitenplaats, door de gebroeders M.A. en J. van Nieukerken in 1925/26 gebouwd voor H. van Heek. Het terrein werd ontworpen door P.H. Wattez bij een eerder huis. Direct achter het statige toegangshek begint een rondwandeling die om het huis voert. Ten oosten van het huis, op enige afstand, de fraai gelegen theekoepel Boonenkamp.

- De Boekel, in 1905 door Karel Muller gebouwd eenvoudig huis voor H. ter Kuile met fraaie 'sunken garden' naar ontwerp van de Belgische tuinarchitect Van der Swalme.

- De Heide, voorbeeld van een tot buitenhuis uitgebreide koepel. Zeer fraaie ligging, door

P.H. Wattez geaccentueerd.

- De Welle, in 1890 aangelegd door D. Wattez en gereorganiseerd door P.H. Wattez in opdracht van H.G. Blijdenstein.

- De Yzerhaar rond 1900 door D. Wattez ontworpen voor van Heek.

- Het Bouwhuis, ontworpen door J.W. Hanrath voor J.M. Scholten. Het oorspronkelijke tuinontwerp van D. Wattez uit 1890 is bij de nieuwbouw van het huis gereorganiseerd door D.F. Tersteeg.

- Bij het Amelink is van het oudste ontwerp van D. Wattez uit 1870 niets meer over. In 1922 werd een nieuw huis gebouwd, de tuin werd in 1919 en 1923 door H. en L.W. Copijn gewijzigd. In 1928 maakte Hugo Poortman een reorganisatieplan.

- Stokhorst, in 1912 door K.P.C. de Bazel gebouwde villa voor G. Jannink. De oorspronkelijke parkaanleg van D. Wattez uit 1889 werd in 1914 bij het huis gereorganiseerd door D.F. Tersteeg.

- Daar tegenover het in chaletstijl door Muller gebouwde Welna.

- De Kotten, in 1890 aangelegd door D. Wattez en gereorganiseerd in 1905 door P.H. Wattez in opdracht van L. van Heek.

- Aan de Noordeschmarkerondweg de Oosterbegraafplaats met daarnaast een joodse en een katholieke begraafplaats.

- Aan de Hengelosestraat de Westerbegraafplaats, naar ontwerp van H.F. Hartog Heys van Zouteveen.

- De Tol, gebouwd voor N.G. van Heek, tuin van P.H. Wattez, 1905.

- De Eekhof, in opdracht van N. van Heek gebouwd in 1931. De tuin is mogelijk naar ontwerp van D.F. Tersteeg.

Ten zuiden van Enschede ligt het Smalenbroek dat in 1894 door P.H. Wattez werd ontworpen in opdracht van E. ter Kuile.

- De Hölterhof, in 1913 gebouwd met een tuin

van P.H. Watz. Het huis is thans in gebruik als hotel.

- Zonnebeek, Amerikaans aandoend huis uit 1906 met groot gazon. Tuinontwerp van P.H. Watz uit 1908.

- Vanaf de Rutbekerveldweg is de villa de Weele goed te zien. Het had oorspronkelijk open veranda's. Een deel van de tuin is in 1911 ontworpen door P.H. Watz.

- Het Teesink, in 1905 voor H.J.E. van Heek door D. Watz ontworpen en gereorganiseerd door P.H. Watz.

- Ten zuiden van het Twentekanaal ligt tussen Enschede en Hengelo het Stroet, het oudste tuinontwerp van D. Watz uit 1865. Het werd gereorganiseerd door P.H. Watz. In 1920 legde H. en L.W. Copijn hier een bloementuin aan.

HAAKSBERGEN

- In de omgeving van Haaksbergen bevindt zich een aantal proefboerderijen waarvan het Stepelerveld de grootste is. De boerderij ligt fraai in een open landschap. De toegangsweg wordt geflankeerd door eenzelfde hek als het Abraham Ledeboer-park in Enschede.

- Bij de Bleek ontwierp P.H. Watz in 1916/17 de tuin.

HENGELO

- In Hengelo is vooral het Tuindorp het Lansink van belang. Het werd in opdracht van de door Stork opgerichte Hengelse Bouwvereniging naar buitenlands voorbeeld ontworpen door Karel Muller in samenwerking met P.H. Watz en L.A. Springer. Na 1911 volgden diverse uitbreidingen waarbij een zandafgraving tot vijver met zwembad werd getransformeerd. Opvallend is de grote differentiatie in woningtypes. Centraal punt van de als dorp opgezette wijk is het C.T. Stork-plein. Bij de aanleg zijn zoveel mogelijk bestaande bomen gespaard. De beplanting is afwisselend en geeft

de wijk nog steeds een zeer groen karakter. De huizen hebben grote en gunstig gelegen tuinen.

- De villawijk De Grondel werd genoemd naar het huis dat voor C.F. Stork werd gebouwd in 1895. De parkachtige aanleg van de tuin en mogelijk de hele wijk is van P.H. Watz.

- Bij het oorspronkelijke huis de Belder ontwierp P.H. Watz in 1905 een tuin.

- Oude algemene begraafplaats aan de Bornsestraat.

- Algemene begraafplaats aan de Oldenzaalstraat.

- Direct ten oosten van Hengelo ligt in de gemeente Weerselo het voor de spoorwegaanleg uitgegraven Lonnekermeer.

- Bij het door Karel Muller ontworpen huis de Oosterhof ontwierp in 1912 L.A. Springer de landschappelijke aanleg.

GOOR

- Aan de Markeloseweg ligt het huis Scherpenzeel waarvan de tuin in 1913 door Hugo Poortman ontworpen is.

Tussen Goor en Diepenheim, in de gemeente Markelo, bevindt zich het Weldam. Aan het eind van de 19de eeuw wordt het Weldam bewoond door graaf Van Aldenburg Bentinck, gehuwd met baronesse Van Heeckeren van Wassenaer. (De familiale banden met de laatste bewoners van het huis Twickel zijn overduidelijk.)

Voor de tuinen van het Weldam werd een aantal ontwerpen gemaakt. Zowel van C.A.E. Petzold als van Edouard André zijn tekeningen bewaard gebleven. Van de laatste werd een ontwerp uitgevoerd door zijn leerling Hugo Poortman in 1885-1886. Het is een Frans formele aanleg, waarvan de hoofdas in de vorm van een waterpartij doorgetrokken is. In het ontwerp zijn een lange en hoge berceau en een doolhof opgenomen.

In 1899 werden aan de achterzijde van het huis

twee torens toegevoegd, een vierkante he- en een achzijdige she-tower. In het grasveld is ten oosten van de she-tower de naam Mary weergegeven. Langs de oprit naar het huis liggen een moestuin met kleine oranje en het rentmeestershuis waarin Poortman woonde tot 1915.

LOSSER

- Halverwege Oldenzaal en Losser staat aan de Judithhoeveweg de gelijknamige proefboerderij, in 1912 gebouwd in opdracht van Blijdenstein. De omgeving van deze aardige boerderij is een goed voorbeeld van diverse Twentse landschappen.

OLDENZAAL

Vooral aan de Haerstraat, vanaf het station naar het oosten, vinden we op loopafstand van elkaar fraaie huizen en tuinen.

- Voor de villa Helianthos maakte L.A. Springer in 1918/21 zowel een rechtlijnig als een landschappelijk ontwerp. Het laatste werd uitgevoerd in opdracht van Scato Molkenboer.

- De Haer aan de Haerstraat in opdracht van Gelderman ontworpen door D. Watz in 1881 en in 1912 door P.H. Watz gewijzigd. Een beplantingsplan van L.A. Springer dateert uit 1916.

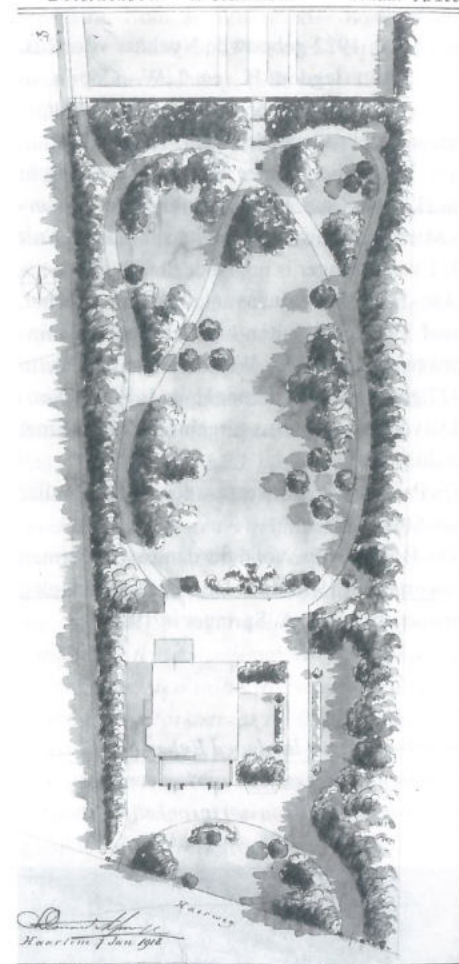
- Kalheupink in opdracht van H.J.H. Gelderman. Het huis is niet meer aanwezig, doch het park is thans openbaar wandelgebied. De oorspronkelijke aanleg van D. Watz werd door P.H. Watz en door L.A. Springer in 1913 gereorganiseerd.

- Eik en Dal en de Hulst in opdracht van J. Gelderman in 1917/19 ontworpen door L.A. Springer.

- Aan de Hengelsestraat ligt de Algemene Begraafplaats, in 1915 ontworpen door L.A. Springer,

In de omgeving van Oldenzaal liggen rond de Lutte (gemeente Losser) vele huizen in een

*Ontwerp tuinaanleg voor den Weldighen Heer
J. Molkenboer te Oldenzaal. Schaal 1:200*

*Ontwerp voor een tuin bij de villa 'Helianthos'
aan de Haerstraat te Oldenzaal door L.A.*

Springer, 1918.

*Het landschappelijke ontwerp werd uitgevoerd
en later uitgebreid.*

fraai geaccidenteerd terrein.

- De Boerskotten in een landschap met fraaie lanen.

- De Koppelboer bij de ingegraven spoorlijn, in

1912 in opdracht van Stork aangelegd door L.A. Springer.

- Bij het in 1922 gebouwde Nyehuss voor J.B. Blijdenstein legden H. en L.W. Copijn in 1917/18 een fraai geaccidenteerd landschaps-park aan met rododendronlaan. Thans hotel.

- De Tankenberg, later Eggheria, in opdracht van H.E. ten Cate. Het huis is in de oorlog vernield en herbouwd. De radiale tuinaanleg uit 1911 van Springer is nog gedeeltelijk intact.

- De Hakenberg, aanvankelijk een koepel, vanaf 1927 een houten huis. Het oudste tuinontwerp is van P.H. Watez uit ca. 1912, in 1927 gereorganiseerd door H. en L.W. Copijn.

- Duivendal, enigszins uitgebreide koepel met prachtig uitzicht.

- De Paaschberg, ontworpen door Karel Muller voor Stork.

- De Boschkamp, voor de dames Gelderman ontworpen in 1913 door De Bazel. Tuinaanleg ontworpen door L.A. Springer in 1932.

Ten zuiden van de Lutte ligt het landgoed Poort Bulten. Hier werd door Karel Muller voor Gelderman een eenvoudig jachthuis gebouwd. Belangrijker is echter het arboretum dat tussen 1912 en 1917 achter het huis werd aangelegd. Bomen uit de gehele wereld zijn hier in familieverband bij elkaar gezet.

RIJSSEN

- In Rijssen ligt een mooi voorbeeld van een door de plaatselijke textielfabrikant gesticht Volkspark. Het werd in opdracht van A.H. en J. ter Horst aangelegd tussen 1914 en 1919 door L.A. Springer.

WIERDEN

- Aan de oude Zwolseweg bij het huis Vossenbos een in 1917 door L.A. Springer ontworpen tuin in opdracht van B. Scholten.

- Nabij Vriezenveen bij het Hexel een in 1915 door D.F. Tersteeg in opdracht van C.B. Tilanus aangelegde tuin.

CONCLUSIE

Het op zichzelf al fraaie Twentse landschap is door grootgrondbezit en textielindustrie verrijkt met veel, vooral landschappelijk aangelegde tuinen en parken. Hierbij is een aantal tuin- en landschapsarchitecten van invloed geweest. C.A.E. Petzold met name voor Twickel en Hugo Poortman voor het Weldam en de huizen rond Diepenheim. Voor de fabrikantenbuitenplaatsen en de parken in Enschede zijn vader en zoon Watez in eerste instantie verantwoordelijk. Later werden vooral rond Oldenzaal veel ontwerpen van L.A. Springer uitgevoerd, veelal in samenwerking met de architect Karel Muller. In mindere mate zijn vertegenwoordigd H. en L.W. Copijn en D.F. Tersteeg.

TOEGANKELIJKHEID

Hoewel een groot gedeelte van de tuinen nog steeds particulier is, en derhalve niet toegankelijk, is een deel van de aanleg meestal wel goed te zien. De grotere landgoederen zijn echter tegenwoordig merendeels te betreden behalve de directe omgeving van het huis. In Enschede is een aantal voormalige landgoederen geschonken aan de gemeente en thans openbaar.

Van de adellijke huizen zijn enkele tuinen beperkt opengesteld: Twickel, het Weldam en het Warmelo bij Diepenheim. Een aantal particuliere tuinen is enkele dagen per jaar voor belangstellenden toegankelijk. De verdere omgeving van deze huizen is vrijwel overal toegankelijk.

Het arboretum Poort Bulten bij de Lutte is thans opengesteld.

J.W. van Beusekom

Alle illustraties zijn afkomstig uit de Speciale Collectie van de Landbouwuniversiteit te Wageningen ('Springercollectie').

Literatuur:

- Zijlstra, Bonica: *Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940*, deel I en II, Nederlandse Tuinenstichting, 1986 en 1987.

- Oldenburger-Ebbers, Carla S.: *Tuinengids van Nederland*. Uitgeverij De Hef, Rotterdam, 1989.

- Wyck, jhr dr H.W.M. van der: *Overijsselse Buitenplaatsen*. Uitgeverij Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1983.

- Stroïnk, L.A.: *Stad en land van Twente*. Uitgeverij Witkam, Enschede, 1962.

- Inventarisatie Jongere Bouwkunst (1850-1940) uitgevoerd onder auspiciën van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

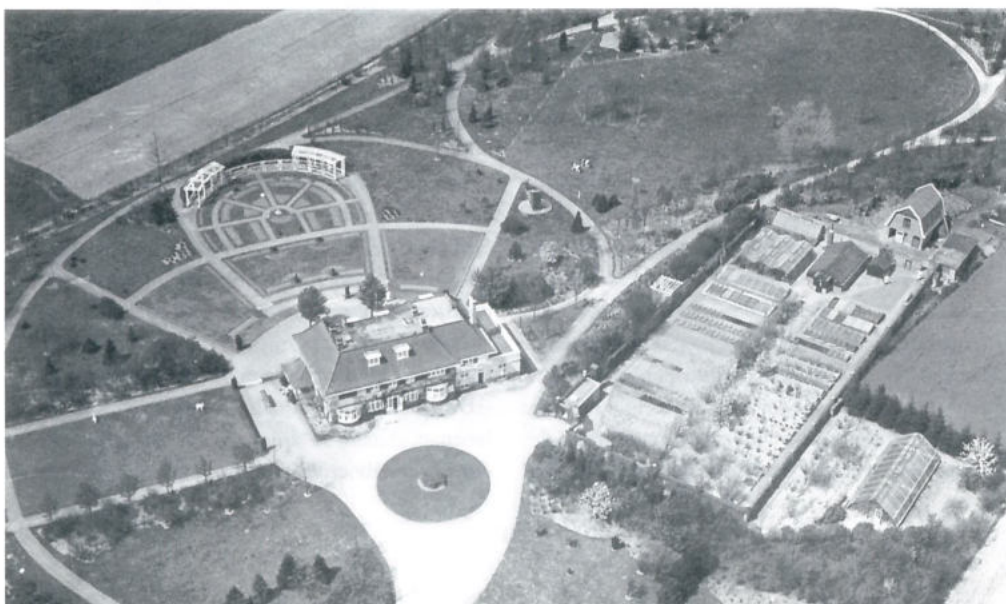
Van 11 oktober tot 23 november 1991 is in Oldenzaal een tentoonstelling te zien over de geschiedenis van de textielfabrikanten Gelderman te Oldenzaal, waarbij ook hun huizen en tuinen behandeld worden. Enkele tuinontwerpen van L.A. Springer zullen daarbij getoond worden. De tentoonstelling 'Voor en achter het spoor' is te zien in historisch museum het Palthe-Huis, Marktstraat 13, 05210-13482.

Tijdens de officiële presentatie van een video-film over Twentse Buitenplaatsen heeft de gelijknamige Werkgroep, onder voorzitterschap van drs J.A. van Heek, een lans gebroken o.a. bij de Provinciale Overheid, voor een beschermingsbeleid inzake de laatste, overgebleven Twentse Buitenplaatsen, huizen zowel als tuinen en parken.

De videofilm geeft een aardig beeld van de 19de-eeuwse allure der buitenplaatsen maar ook van hun verval!

De Tuinenstichting verklaarde zich tijdens de bijeenkomst, op verzoek van de Provincie, bereid tezamen met de Werkgroep en met Het Oversticht, de provinciale Welstandscommissie, de mogelijkheden tot behoud van de tuinen te bespreken o.a. op basis van bereikte resultaten in de Provincie Noord-Holland.

Luchtfoto van het landgoed Eggheria te Losser (bij Oldenzaal), ontworpen door L.A. Springer. Het huis uit 1909 is in de oorlog verwoest. Na de oorlog is het weer opgebouwd. De tuin is nog deels in oorspronkelijke staat.

Kwekerij De Limieten

Kwekerij De Limieten in Huizen (NH) en haar noviteit *Ilex aquifolium* 'Limsi' ('Siberia'®)

Onze kwekerij is genoemd naar 'De Limieten', een grensgebied in het Gooi tussen het vroegere vissersplaatsje Huizen en de vesting Naarden. Niet ver van het IJsselmeer, achter de stuwwallen, ligt de kwekerij op een oude zandafgraving uit de 18de eeuw in een streek die van oudsher bekend is om zijn tuinderijen.

In 1977 heeft Robert Tjebbes, de huidige eigenaar, de ernstig verwaarloosde kwekerij overgenomen. De eerste jaren zijn vooral besteed aan het wegwerken van het achterstallig onderhoud op het 5ha groot terrein. In 1984 werd de in heel Nederland bekende kwekerij Sikking uit Bussum opgekocht, een specialist in *Taxus* en hulst.

Tegenwoordig staat het bedrijf bekend om zijn grote collectie *Fagus* (beuk), *Pinus* (den), *Picea* (spar), *Taxus* (venijnboom), *Rhododendron* en *Ilex* (hulst).

Bijzonder is de nieuw ontwikkelde *Ilex aquifolium* 'Limsi' ('Siberia'®). Vijfentwintig jaar geleden had Arie Blanken 20.000 zaailingen gepoot van *Ilex aquifolium*. Een extreem zware en koude winter volgde, waardoor slechts 3 exemplaren in leven bleven. Van deze 3 stuks droeg maar één de rode bessen: de moederplant van de als 'Siberia' geregistreerde *Ilex aquifolium* 'Limsi'.

Gedurende vele jaren heeft men de 'Siberia' op velerlei wijzen verbeterd. De winterhardheid is een opvallende eigenschap van deze plant. De grote vorstbestendigheid is, met goede resultaten, zelfs tot in het koude Finland getest.

De groeiwijze is breed piramidaal opgaand, de jonge twijgen zijn donker purperbruin. De bladeren zijn zeer variabel, stevig en dik, van gaafrandig tot stekelig getand. De bessen zijn

prachtig helder donkerrood en circa 1cm in doorsnede.

De 'Siberia' kan op verschillende manieren worden toegepast. Zij geeft een mooie dichte volle haag, is heel fraai als vakbeplanting, terwijl de solitaire 'Siberia' een sieraad is in elke tuin.

De *Ilex aquifolium* 'Limsi' ('Siberia') kreeg inmiddels al een getuigschrift van verdienste, won op het Plantarium '91 een zilveren medaille, is kwekers- en merkenrechtelijk beschermd en is vanaf september 1991 op de markt.

Ook op de Floriade '92 in Zoetermeer zal deze *Ilex* te bewonderen zijn in de tuin van De Limieten.

Bent u geïnteresseerd in deze nieuwe prachtige hulst of in onze andere specialiteiten, neem dan

contact op met: kwekerij De Limieten, Naarderstraat 298-A, 1272 NT Huizen (NH),

telefoon 02159 - 44 663,

fax 02159 - 43 464.

**kwekerij
de limieten**

Hoveniersbedrijf en Kwekerij Krijn Spaan

Tegenwoordig kan de echte tuinliefhebber ook in het Gooi terecht voor het 'nieuwe' assortiment vaste planten en eenjarigen. Sinds enige jaren reizen wij heel Nederland af op zoek naar nieuwe aparte planten die wij vervolgens op onze kwekerij uitzetten en testen. Als de plant in de smaak valt, wordt hij òf door zaadwinning òf op andere wijze verder gekweekt. In navolging van Piet Oudolf uit Hummelo geven wij jaarlijks twee tuindagen waar veel liefhebbers op afkomen.

De showtuin van vaste planten ziet er landelijk, zelfs wat verwilderd uit omdat soorten als *Verbena hastata* en *Linaria purpurea* 'Canon Went' niet rigoreus weggeschoffeld worden maar selectief weggewied. Het resultaat is een weelderige luthof met veel geur, kleur en vooral vlinders, bijen en hommels.

Dit jaar is de showtuin nog uitgebreid met een roze, paars en blauw bloeiende border met hier en daar een vleugje wit van bijvoorbeeld *Sanguisorba tenuifolia* 'Alba'. De achtergrond van deze vaste planten bestaat uit een 'tuun' van gevlochten wilgetenen.

De showtuin van eenjarigen wordt ook elk jaar weer uitgebreid met, tot voor kort nog onbekende, onbekende soorten, die ná half mei op de kwekerij worden verkocht.

Onze kwekerij biedt verder ook een ruim assortiment aan heesters, klimplanten, laanbomen, vruchtbomen, rozen en coniferen.

Ten slotte wil ik nog vermelden dat ons bedrijf ook een hoveniersafdeling heeft. U kunt dus uw tuin vakkundig door ons, geheel volgens uw wensen, laten verzorgen. Ontwerp en beplantingsplan kunt u laten maken door een van onze medewerkers, eventueel in overleg met uw tuinarchitect.

Een veelzijdig bedrijf dus.

Kwekerij Krijn Spaan, Kromme Rade 5, 1241 LK Kortenhoef. Telefoon: 035 - 62 171.

De kwekerij is het hele jaar geopend.

Openingstijden: ma t/m za van 8.00 tot 12.30 uur en van 13.00 tot 18.00 uur. Catalogus à f 5,- + f 1,85 verzendkosten op giro 41 943.

Piet en Anja Oudolf

De 'Open Tuindagen bij Oudolf' behoren inmiddels tot het verleden. Het jaarlijkse evenement dat zes jaar geleden een aanvang nam, trok steeds meer belangstelling vanuit het hele land. Duizenden tuinliefhebbers kwamen, bij weer of geen weer, naar Hummelo, om vol beladen met de mooiste soorten en variëteiten van bekende en minder bekende planten naar huis te gaan. Niet alleen uit de kwekerij van Oudolf zelf maar ook van de vele andere kwekers (zie ook de rubriek 'Catalogi' elders in dit blad).

Men kon ook kennismaken met bijzondere instellingen en stichtingen zoals de Tuinenstichting. Vele donateurs van onze stichting

vonden de weg naar Oudolf en herkenden, meestal met vreugde, het vertrouwde embleem van de stichting bij een steeds groter wordende stand. Deze stand werd ook dit jaar weer door enthousiaste vrijwilligers van onze stichting bemand.

Educatieve en recreatieve aspecten werden door Anja en Piet Oudolf niet vergeten. Op de deel vonden lezingen en diavoorstellingen plaats en in de voortuin, op zondagmiddag, concerten. Deze zomer hield Loekie Schwartz een lezing getiteld 'De Tuinman als Bouwheer', waarin zij een reis door de tuingeschiedenis maakte.

Haar verhaal was zo boeiend dat de redactie graag een gedeelte had willen opnemen in dit *Tuinjournaal*, vooral de passage over de 'doolhof', daarmee aansluitend aan het artikel over doelhoven elders in dit nummer. Helaas bleek het niet mogelijk omdat het blad *Onze Eigen Tuin*, waarvan mevrouw Schwartz redacteur is, aan de 'doolhoven' een themanummer zal wijden.

Het echtpaar Oudolf heeft besloten de memorabele Open Tuindagen op hun hoogtepunt te beëindigen en mogelijk de weg vrij te maken voor andere initiatieven. Na afloop werd door Rob Leopold van de Cruydhoeck namens alle deelnemers een voortreffelijk dankwoord gesproken, waarbij de Tuinenstichting zich van harte aansluit.

P.A. Hengeveld-Brand

Nederlandse Hosta-Vereniging

De Nederlandse Hosta Vereniging bestaat sinds 1989 en stelt zich ten doel de kennis over en de belangstelling voor de *Hosta* te vergroten.

De vereniging organiseert voor haar leden regelmatig speciale lezingen over de *Hosta* en excursies naar kwekerijen. Sinds de oprichting zijn er excursies geweest naar Boskoop, Kalmt-hout (België) en Leiden/Voorschoten. De lezingen waren onder andere gewijd aan het *Hosta*-onderzoek in Nederland, de introductie van de *Hosta* in de 18de eeuw vanuit Japan en aan de hedendaagse Japanse tuinen.

De contributie bedraagt f 30,- per jaar. Tweemaal per jaar (in januari en juni) verschijnt het 'Mededelingenblad'. Hierin staan interessante artikelen over de geschiedenis, de herkenning en het gebruik van de *hosta*'s, en het activiteitenprogramma voor het komende half jaar.

Verdere informatie bij het secretariaat van de vereniging: W. van Obdampark 10, 3342 AD Hendrik Ido Ambacht.

Catalogi

Coen Jansen, vaste planten (Dalfsen)

In het oktobernummer 1990 van het *Tuinjournaal* noemden wij reeds de plantengids van Coen Jansen met de fraaie *Agapanthus* op de omslag. De kosten van deze gids zijn f 5,-, over te maken op AMRO Dalfsen 42.63.53.30. Het gironr. van de bank is: 95 30 47. Het aardige van deze catalogus is o.a. het korte commentaar op de diverse planten, vaak gevolgd door soorten en variëteiten. Dit boekje is dus heel geschikt als naslagwerk.

Coen Jansen behoort tot de groep 'Traditionele Kwekers', waarbij ook zijn aangesloten 'De Bloemenhoek' in De Bilt en 'De Hessenhof' in Ede (zie: *Tuinjournaal*, april 1991), Eleonore de Koning in Oudelande, 'Ploeger' in De Bilt en Piet Oudolf in Hummelo.

Firma C. Esveld (Boskoop)

Tijdens de Open Tuindagen bij Piet Oudolf stond de firma Esveld één dag met zijn grote collectie planten naast de stand van de Tuinenstichting. Wij staan graag temidden van de kwekers, wier belangen wij immers altijd proberen te behartigen.

De geheel vernieuwde *Catalogus Firma C. Esveld 91/92/93* bevat naast de traditionele collectie ruim 1000 nieuwe soorten en cultivars, en biedt informatie over maten, de kleur van bloemen of bessen, over bont of groen blad.

Kosten: f 10,-. Over te maken op giro 3102 van de BGC, o.v.v. fa C. Esveld te Boskoop.

Rozenkwekerij De Wilde (Bussum)

Een goede wijn behoeft geen krans, toch willen wij u even attenderen op deze mooie kwekerij die u beslist volgend jaar moet bezoeken. Ieder jaar zijn er weer nieuwe aanwinsten met priemeurs uit de hele wereld. Het 'David Austin' ras is uitgebreid en er zijn diverse clematissen, *lonicera*'s en *wisteria*'s.

De catalogus kunt u gratis bestellen: kwekerij De Wilde, postbus 115, 1400 AC Bussum.

Van Tubergen, koninklijke bloembollen- en zaadhandel (Lisse)

De herfstcatalogus 1991 van Van Tubergen biedt weer een uitgebreide collectie bloembollen waaronder de oudste, nog in cultuur zijnde, tulp 'Zomerschoon' en geheel nieuwe soorten zoals *Hippeastrum* 'Germa' en de dubbele *Muscari* 'New Creation'.

Telefonisch te bestellen: 02521 - 190 30.

OPROEP

Penningmeester

De huidige penningmeester van onze stichting, de heer G. Blom r.a., is door persoonlijke omstandigheden gedwongen zijn functie neer te leggen. Hij stelt zich daarom dit jaar niet meer herkiesbaar. Het bestuur is er nog niet in geslaagd even capabele en aimabele penningmeester te vinden die - naast de normale bestuursactiviteiten - bereid is een dag(deel) per week aanwezig te zijn in het Tuinhuis ter begeleiding van onze financieel-administratieve medewerker. Bent u zelf zo'n financieel deskundige met affiniteit voor onze doelstelling, of kent u mogelijk een kandidaat, neemt u dan - liefst schriftelijk - contact op met onze voorzitter, mevrouw H.L.M. van Verschuer-d'Ivoy, of met de secretaris, mevrouw J. Keizer, ten kantore van de Tuinenstichting.

Uitbreiding van ons secretariaat

Bij de NT's werken hoofdzakelijk vrijwilligers die over het algemeen hun diensten zeer trouw blijven aanbieden. Toch zijn er af en toe momenten dat het huidige team extra hulp nodig heeft.

Organisatie: Er is een grote behoefte aan iemand die de organisatie van het standwerk en de (verkoop)tentoonstellingen coördineert en regelt.

Standbemanning: Ook zouden we graag reacties ontvangen van vrijwilligers die bereid zijn verkopen/of informatiestands te bemannen; met name uit de regio Den Haag, i.v.m. de **FLORIADE 1992** te Zoetermeer.

Redactie: Voor de redactie van het *Tuinjournaal* zoeken wij iemand die bereid is 3x per jaar de kopij uit te typen, in januari, mei, augustus (in overleg). Goede kennis van WP 5.1 is vereist. Ook zij die redactionele ervaring hebben worden verzocht zich met het secretariaat in verbinding te stellen.

Uw reacties ontvangen wij graag op het secretariaat van de Tuinenstichting.

Verfplanten in de kruidentuin

In het voorjaarsnummer van het Tuinjournaal 1991 publiceerden wij reeds een gedeelte van het artikel van Jan Zoer, hoofd beheer van het Arnhemse Openluchtmuseum, over de verfplantentuin. Het artikel wordt hier in zijn geheel weergegeven.

In de kruidentuin van het Openluchtmuseum in Arnhem is een hoek ingericht met verfplanten. Ze werden voornamelijk gebruikt voor het verven van textiel, maar soms ook voor het kleuren van levensmiddelen, medicijnen en cosmetica.

Bij verfplanten spreken we meestal van akkerbouw of van technische gewassen. Omdat bij het gebruik van planten voor het verven van textiel een grote hoeveelheid van het kruid nodig is, werden de meeste soorten op grote akkers geteeld. Dan spreek je dus van akkerbouw.

Een andere manier om verfplanten in te delen is om ze te scharen onder de technische gewassen. Technische gewassen zijn gewassen die geteeld worden voor verwerking op grote schaal. Een bekend voorbeeld van zo'n technisch gewas is vlas. Naast het gebruik als geneeskruid kent deze plant veel andere gebruiksdoeleinden. Van de vezels in de stengel wordt het linnen gesponnen en geweven. De zaden worden gebruikt als voedsel en uit de zaden wordt lijnolie geperst. Lijnolie is een grondstof voor veel andere produkten.

Verfplanten horen dus eigenlijk niet thuis in de kruidentuin van het museum omdat de teeltwijze en het gebruik niet overeenkomen met de overige kruiden in de tuin. Maar er zijn ook veel verfplanten die op kleine schaal werden gebruikt of een regionale toepassing hadden. Ze werden dan meestal in het wild geplukt

en verzameld. Daarom is besloten om in de kruidentuin toch een hoek voor deze planten in te richten. Daarmee beschikt het Openluchtmuseum over enkele jaren over een unieke verfplantentuin.

HET VERVEN VAN TEXTIEL

Sinds de 19de eeuw worden verfstoffen chemisch bereid. Maar al lang voor die tijd werden allerlei plantaardige en dierlijke kleurstoffen gebruikt om textiel te verven. Bekende voorbeelden van dierlijke kleurstoffen zijn het paars van de purperlak (een zeeslak) en het rood van de kermes- en de cochenille-luis die te vinden zijn op een eik- en een cactussoort. De belangrijkste kleuren die men met planten kan verven, zijn geel, rood, blauw en zwart.

GEEL

Er zijn veel planten die gele, groene en bruine verfstof leveren. Van de meeste soorten weten we niet wanneer men ze voor het eerst heeft gebruikt. Ze werden ook veel regionaal toegepast en in het wild verzameld. De kleurnuances per soort worden bereikt door het beitsen van de textielvezel met verschillende chemische stoffen, bijv. aluin of een metaalzout.

Voor helder-, goud- en groengeel, bronsgroen en bruinachtige kleuren gebruikte men inlandse planten zoals boerenwormkruid, guldenroede, fluitenkruid, St. Janskruid, verfbrem en wouw. Van deze planten waren het blad, de stengels en de wortels bruikbaar, en van berk en paardekastanje de bladeren en de bolsters.

Voor oranjegeel, roodbruin en terra nam men de schillen van de ui en de bast van de vuilboom.

Ook onder de uitheemse planten die in Nederland ingeburgerd raakten, bleken goede verfplanten te zijn, bijv. de afrikaan en de Canadese guldenroede.

Omdat het gebruik van verfplanten per streek verschilde, is het ondoenlijk om alle verfplanten op te noemen. De geelvervende plant die het meest werd gebruikt en op grote schaal werd geteeld, was wouw (*Reseda luteola*). In combinatie met een beits van aluin werd een heldergele kleur verkregen. Door andere beitsen te gebruiken, kreeg men groen- of oranjeachtige tinten. Daarnaast werden verfbrem, zaagblad en verfkamille veel en algemeen gebruikt.

Na de invoer van verfstoffen uit Zuid- en Noord-Amerika nam het gebruik van wouw steeds meer af. Die ingevoerde verfstoffen waren overigens ook van plantaardige oorsprong; ze werden gewonnen uit het geelhout (*Chlorophora tinctoria*) en quercitron (*Quercus velutina*), een Noordamerikaanse eikesoort.

ROOD

In tegenstelling tot het grote aantal plantesoorten dat gebruikt kan worden voor het geelverven, is er maar een klein aantal roodvervende planten. Ze zijn voornamelijk te vinden in de familie van de sterbladigen. De kleurstof

zit in de wortels. Echt walstro (*Galium verum*) werd plaatselijk toegepast, evenals *Galium boreale* en lievevrouwebedstro (*Asperula odorata* of *Galium odoratum*). De belangrijkste plant om rood te verven is de meekrap (*Rubia tinctorum*), ook uit de familie der sterbladigen. De allermooiste kleuren rood verkreeg men echter met de cochenille- en de kermes-luis.

Meekrap werd vroeger op grote schaal op de zware kleigronden in Zeeland verbouwd. Jarenlang was het een belangrijk exportprodukt totdat in het midden van de 19de eeuw het gebruik van chemische rode verfstoffen de teelt overbodig maakte.

BLAUW

Blauwverven met plantaardige verfstoffen is nog moeilijker dan rood. Oorspronkelijk was in Europa alleen de wede (*Isatis tinctoria*) bruikbaar voor het verkrijgen van deze kleur. De vervende stof is indigotine die door middel van een ingewikkeld fermentatieproces uit de plant kan worden gewonnen. Daarvoor gebruikt men de bladeren. Rond 1600 werd uit de tropen indigo aangevoerd, gewonnen van de

indigoplant. Het winningsproces is hetzelfde als van wede, maar het resultaat is veel beter. De wedecultuur, tot dan zeer lucratief, verdween van het toneel. De wede komt sindsdien in heel Europa verwilderd voor. Uit Amerika werd bovendien een belangrijke blauwe verfstof aangevoerd met het zogenaamde blauwhout. Blauwhout geeft een donkere en niet lichtechte kleur en diende daarom vooral als basis bij het zwartverven.

ZWART

Zwart paste men in Nederland veel toe in kleding. Er waren veel manieren om zwart te verven. De belangrijkste was het blauwverven met wede of indigo en blauwhout, en dan oververven met meekrap of cochenille. Zwart is dan eigenlijk heel donkerpaars. De paarse gloed werd soms weer verwijderd door nogmaals te verven met wouw of geelhout. In de zwartververij maakte men bovendien gebruik van een groot aantal recepten met metalen, zouten en tal van andere stoffen om een zo diep mogelijk zwart te krijgen.

Belangrijk was bovendien de methode van de schorston, waarin elzeshors (*Alnus glutinosa*) het belangrijkste plantaardige bestanddeel was. Andere belangrijke bestanddelen die men ook wel toepaste, waren: galappels (van gallen op

eiken) en eikeschors. Uit het Middellandse-Zeegebied importeerde men voor zwartverven vooral de sumak (*Rhus spec.*).

HET KLEUREN VAN VOEDSEL, MEDICIJNEN EN COSMETICA

Om voedsel te kleuren worden tegenwoordig allerlei, al dan niet gemene, chemische stoffen toegevoegd. Vroeger deed men dit soms ook met plantaardige stoffen. Bijv. saffraan (de meeldraden van de saffraancrocus) om de rijst niet alleen een smaak maar ook een mooie gele kleur te geven. Een ander voorbeeld is de poeder van de geelwortel of *Curcuma* om boter en andere voedingsmiddelen geel te maken. Het sap van de karmozijnbes gebruikte men om rode wijn en suikerwerk te kleuren. Hoewel dat voor wijn verboden was, is de karmozijnbes (*Phytolacca americana*) nog veel verwilderd te vinden in de wijnbouwgebieden. Huismiddeltjes voor het kleuren van voedsel kennen we ook nog. Zo geeft een handvol goudsbloembladeren een mooie gele kleur aan soep of bouillon.

Dit gebruik van verfpanten is meestal niet zo bekend maar daarom juist zo aardig. De wortels van alkanna (*Alkanna tinctoria*) bevatten een rode kleurstof die gemakkelijk

oplost in vetten. Deze stof wordt toegepast om zalfjes te kleuren en oliën en vetten, die verder in cosmetica worden verwerkt. Ook saffraan wordt op die manier weer gebruikt en geeft dan een mooie oranje kleurstof. De felle rode kleurstof van de klapproos is een bestanddeel van de klapprozenstroop, die weer wordt verwerkt in hoestdranken en maagdrankjes. Daardoor krijgen deze drankjes hun mooie rode kleur. Ook de bessen van de karmozijnbes werden gebruikt om geneesmiddelen rood te kleuren.

NOG ENKELE BIJZONDERE VEREPLANTEN

Van de dotterbloem wordt wel eens gezegd dat ze gebruikt wordt om boter geel te verven. Ik denk dat dat niet waar is, maar dat het praatje ontstaan is omdat de bloem zelf botergeel is. Eigenlijk een vorm van signatuurfleur dus. Van de wortel van de kattenstaart, die een rode kleurstof bevat, zegt men dat daarmee vroeger geel-goud-rood werd gemaakt. Van de bolsters van de walnoot is bekend dat de rondtrekkende zigeuners er de gestolen kinderen mee inwreven om ze onherkenbaar te maken voor de rechtmatige ouders en de schout. Op dezelfde manier verschaften tovenaars en waarzeggers zich een mysterieus en oosters uiterlijk. Er zijn tal van incidentele toepassingen van kleurstoffen uit planten te vinden in oude literatuur en volksgewoonten. Over verfpanten is nog veel te ontdekken en te verzamelen. Er is bijv. vroeger inkt gemaakt van galappels en andere plantaardige stoffen, en wellicht zijn er plantaardige kleurstoffen gebruikt door schilders in hun verven. In de tuin van het Nederlands Openluchtmuseum zullen we op den duur veel van deze interessante gewassen in de verfpantentuin verzameld hebben.

Jan Zoer
Nederlands Openluchtmuseum Arnhem

Op zoek naar de
wintergroene eik,
de *Quercus x pseudoturneri*

In het julinum­mer van het *Tuinjour­naal* 1988 schon­ken wij uit­ge­breid aan­dacht aan de moer­beiboom. Op onze oproep tot in­ven­ta­ri­sa­tie in het no­vem­ber­num­mer van het *Tuinjour­naal* van 1986 reageer­den tot onze ver­rassing ve­len van u.

Een andere belangrijke boom is de Oostenrijkse ofwel wintergroene eik (*Quercus x turneri*, in ons land bekend onder de naam *Q. x pseudo-turneri*). Wie van u weet deze eik te staan, in een tuin, park of landgoed?

Welke details zijn belangrijk bij uw speurtocht? De Oostenrijkse eik heeft langwerpige, gelobte, glanzende bladeren. Eind mei, begin juni verschijnen aan meerdere lange stengels onopvallende geelgroene bloemen. De eikels, op lange stelen, steken voor ongeveer de helft à een derde uit hun omhulsel, ze zijn fris groen van kleur en ongeveer 1,8cm lang. In oktober vallen ze af.

Zelf ken ik twee grote wintergroene eiken: één voor het monumentale politiebureau van Haarlem, aan het Spaarne en één in de Plantage-Hortus van Amsterdam, recht tegenover de toegangspoort. Ik weet er nog meer, maar deze vertel ik u nog niet in afwachting van uw vondsten.

Schrijft u ons de plaats waar ze volgens u staan, en wellicht kunt u er een zwartwit foto van maken, zodat wij over illustratiemateriaal beschikken voor onze inventarisatielijst in het zomer- of najaarsnummer van het *Tuinjournaal* 1992.

A.J.v.d.H.

Bloedende Bomen

Veel tuinliefhebbers nemen bij de eerste voorjaarsdag de zaag ter hand en snoeien er vervolgens vrolijk op los. Om te voorkomen dat later zijn telefoon roodgloeiend staat, adviseert bomendeskundige Pius Floris om de zogenaamde 'bloedende' bomen met beleid te snoeien.

De berk, esdoorn, haagbeuk en noot zijn z.g. 'bloedende' bomen. Op het eind van de winter, als de wortel-activiteit op warme dagen toeneemt, wordt er in de vaten van deze bomen een druk opgebouwd. Deze 'worteldruk' is nodig voor het uitdrijven van de bladeren. Zodra het blad gevormd is, verandert deze druk in een zuigdruk d.m.v. *osmose*.

Als bij een van deze bomen in een bladloze periode takken worden afgezaagd, is het risico dat de boom gaat bloeden erg groot. Vooral bij mooi voorjaarsweer als eenieder in de tuin gaat werken, komt het vaak voor dat er wordt 'gesnoeid'.

Tegen het bloeden is geen kruid gewassen. De druk komt vanbinnen uit, stelpen van de bloeding met wondafdekmiddelen, folie, branders, teer en pek helpt echt niet. Elke dag tegen de middag neemt het bloeden af om later bij mooi weer toe te nemen.

Bomen bloeden niet dood. Als de snoeiwond met rust wordt gelaten, zal het bloeden na enige tijd door gisting afnemen. Na het uitlopen van het blad is de bloeding over en zal de wond in de zomer beginnen met de overgroeiing en zullen de sapvaten dichtgestopt worden door thyllen en gommen.

Samengevat het volgende:

-Snoei de noot, berk, esdoorn en haagbeuk niet gedurende de wintermaanden in een bladloze periode.

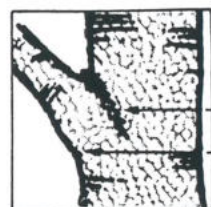
-Gebruik geen smeersels, pek, branders of andere barbaarse middelen om het 'bloeden' te stelpen.

-Het 'bloeden' van bomen heeft niets van doen met het menselijk bloeden. Ons bloed raakt op, de sapstroom van een boom raakt niet op.

-In extreme gevallen doet u er verstandig aan om een sterk bloedende boom na het uitlopen van het blad wat extra water te geven.

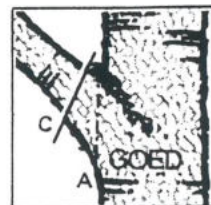
-De meeste bomen laten zich het beste 's zomers snoeien, terwijl het voor een grote groep bomen geen verschil maakt wanneer ze gesnoeid worden.

-Welke boom u ook snoeit, let erop dat u niet

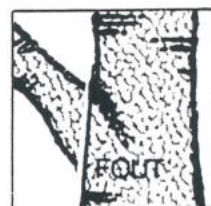
takschorsrichel

takkraag

Zaagsnede begint aan de takzijde van takschorsrichel hoek A-B is gelijk aan hoek A-C. Stippellijn is denkbeeldige lijn langs de stam.

De wond is klein de takschorsrichel en de takkraag zijn onbeschadigd.

Zaagsnede gaat door takschorsrichel. Stam is nu beschadigd.

glad langs de stam zaagt. Laat de richel boven de tak intact en zaag schuin naar beneden van de stam af. (Globaal zaagt u de te verwijderen tak haaks af.)

Veel tuinplezier!

Pius Floris Boomverzorging. Adres: Baarzenstraat 17, 5262 GD Vught. Tel.: 073 - 56 72 35.

Bij de Nederlandse Tuinenstichting aangesloten kwekerijen

Kwekerij Abbing	
Odijkerweg 38B, 3709 JK Zeist	03438-13741
Belle Epoque Rozenkwekerij	
Oosteinderweg 489, 1432 BJ Aalsmeer	02977-42546
De Bloemenhoek	
Utrechtseweg 275, 3732 HA De Bilt	030-203451
Tuincentrum-Boomkwekerij-Tuinarchitectuur Jan Boomkamp	
Hesselerweg 9, 7623 AC Borne	074-664181
Rozen en Handelskwekerij Buisman BV	
Oenerweg 16, 8181 RH Heerde	05782-1530
Kwekerij De Egelantier	
Verlengde Boterdijk 10, 9765 ED Paterswolde	05907-5418
Jos Frijs & Zn Boom- en Rozenkwekerijen	
Groot Welsden 30-32-1, 6269 EV Margraten	04458-1246
Kwekerij 'De Hessenhof' Hans Kramer	
Hessenweg 41, 6718 TC Ede	08380-17334
Coen Jansen - Vaste Planten	
Ankummer Es 15, 7722 RD Dalfsen	05293-3124/4086
Kwekerij 'Joghmanshof'	
Laageinde 3, 4013 CT Kapel-Avezaath	03446-1415
Kwekerij Van de Kaa, Hof te Dieren	
Arnhemsestraatweg 14, 6953 AX Dieren	08330-13166
Kies, Hoveniersbedrijf Boomkwekerij	
Beerten 4, 5081 AN Hilvarenbeek	04255-1333
De Kleine Plantage (in het noorden)	
Handerweg 1, 9967 TC Eenrum	05959-1604
Koelmeijers Tuinen, 20 modeltuinen	
Purmerenderweg 44, 1461 DD Z.O. Beemster	02998-1537/1893
W. van Leeuwen, Buxuskwekerij en Topiary	
Burg. Padmosweg 80, 3648 BJ Wilnis	02979-81489
Vijverplantencentrum 'MiddenVeluwe'	
Gortelseweg 29, 8171 RB Vaassen	05788-2614
Fa. Nimfea - Gebr. van Tol	
Vossenburchkade 113, 2805 PD Gouda	01820-11451
Kwekerij Oud Clingendaal	
Laan van Oud Clingendaal, 2245 CH Wassenaar	01751-79378
P.H. Oudolf, Vaste Planten, bamboes en siergrassen	
Broekstraat 17, 6999 DE Hummelo/Keppel	08348-1120
Kwekerij Overhagen, zomerpluk-tuin, aparte éénjarigen	
Biljoen 9, 6883 JH Velp	085-620884
Tuincentrum Pouwelse	
Berlagestraat 1, 4383 BG Vlissingen	01184-65375
Kwekerij 'De Rhulenhof'	
Kleefseweg 14, 6595 NN Ottersum	08851-18039
K.C. Spaan	
Kromme Rade 5, 1241 LK Kortenhoef	035-62171
Kon. Bloembollen- en Zaadhandel Van Tubergen BV	
Achterweg-Zuid 33, 2161 DX Lisse	02521-19030
Kwekerij Wiebe Wesstra	
Slinke 6a, 8433 LW Haulerwijk (bij Oosterwolde FR.)	05161-1448
Pieter Zwijnenburg Jr.	
Halve Raak 18A, 2771 AD Boskoop (fax 01727-18474)	01727-16232

Op verzoek van de kwekers wordt u verzocht bij aankopen/bestellingen uw tuinpas te tonen resp. uw **donateursnummer** te vermelden.

Tuinplantenwinkels

Aangesloten bij de Nederlandse
Tuinenstichting

Op vertoon van uw Tuinpasje krijgt u 10% korting bij:

- Bloemsierkunst Louise Aalbers, Terborgseweg 35, 7001 GM Doetinchem, tel. 08340-34055
- K. Bevaart, Singel t/o 508, Amsterdam, tel. 020-6258282
- De Bloemgalerie, Thomas à Kempisstraat 6, 8021 BB Zwolle, tel. 038-541800
- Maria de Haan, Corn. Schuytstraat 11, 1071 JC Amsterdam, tel. 020-6791950
- Juffertjes in 't Groen, Schoolstraat 27, 2242 KE Wassenaar, tel. 01751-10036
- A. Mauritz en Zonen BV, Brinklaan 2-10, 1404 ES Bussum, tel. 02159-43914
- Orangerie, St. Josephstraat 15 B, 5211 NH 's-Hertogenbosch, tel. 073-128846
- Wolterinck, Bloemen en Planten, Naarderstraat 13, 1251 AW Laren (NH), tel. 02153-83909

De korting geldt alleen voor plantmateriaal en bloemen.

Bij telefonische bestelling graag uw Tuinpasnummer opgeven.

Lijst van adverteerders

De Wilde.....	46
Marijke Janssen	47
Kwekerij De Limieten	47
Sun Furniture	48
Ploeger, De Bilt/Arie van't Hoog	49
Johannapark/Labyrinth	49
K. Bevaart / Peart & Co.....	50
A.J. van der Horst.....	51
Hogendoorn Plant Export.....	51
Rozen- en Handelskwekerij Buisman bv	51
Terra	52
Bon Ton/Carabas	53
Raptim/Bax-Keramik.....	54
Gaardenhof	55
A.J. van der Horst.....	56
Gartentraime	57
Van Valderen.....	58
Nederlandse Tuinenstichting	59
Pius Floris.....	achterzijde omslag

Tuinshops

Attentie s.v.p. wij hebben een nieuwe tuinshop in de provincie Noord-Holland.

Groningen:

- * Tuingalerie Erf-Goed, Handerweg 1, 9967 TC Eenrum, tel. 05959-1604
Open op donderdag, vrijdag en zaterdag en op afspraak.

Overijssel:

- * Mevrouw E.M. Nietzman-Koning, Katerdijk 6, 8011 BK Zwolle, tel. 038-216254

Gelderland:

- * Mevrouw D. Hummelen, 'Spaensweerd', Bronkhorsterweg 18, 6971 JA Brummen, tel. 05756-1104

Utrecht:

- * Mevrouw D. de Waard-Timmer, Van Zijldreef 49, 3981 GW Bunnik, tel. 03405-62677

Noord-Holland:

- * Secretariaat Nederlandse Tuinenstichting, Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam, tel. 020-6235058
- * De Heer O. Venstra., Graaf Wichmanlaan 25A, 1405 GX Bussum, tel. 02159-49479

Zuid-Holland:

- * Mevrouw K. de Keizer-van der Lingen, Hoflaan 38, Rotterdam, tel. 010-4142029
Open: dinsdag en donderdag 13.00-17.00 uur, of na telefonische afspraak.

Zeeland:

- * De Heer en Mevrouw De Haes-Voorbeytel, Cannenburg, Koudekerkseweg 200A, 4335 SP Middelburg, tel. 01180-38164
- * Eleonore de Koning, Kruipuitsedijk 3, 4436 RC Oudelande, tel. 01104-634

Brabant:

- * Mevrouw G.M.W. de Haan-Looman, Rubensstraat 1, 5691 EC Son (bij Eindhoven) tel. 04990-76294

Limburg:

- * Mevrouw J. Broos-Assmann, 'Wolfshoeve', Reutjesstraat 1, 6268 NS Bemelen (ca. 8 km. ten oosten van Maastricht), tel. 04407-2962

Eerst opbellen voor u op pad gaat is verstandig, ook i.v.m. met route-aanduiding.

De Nederlandse Tuinenstichting op de Floriade 1992

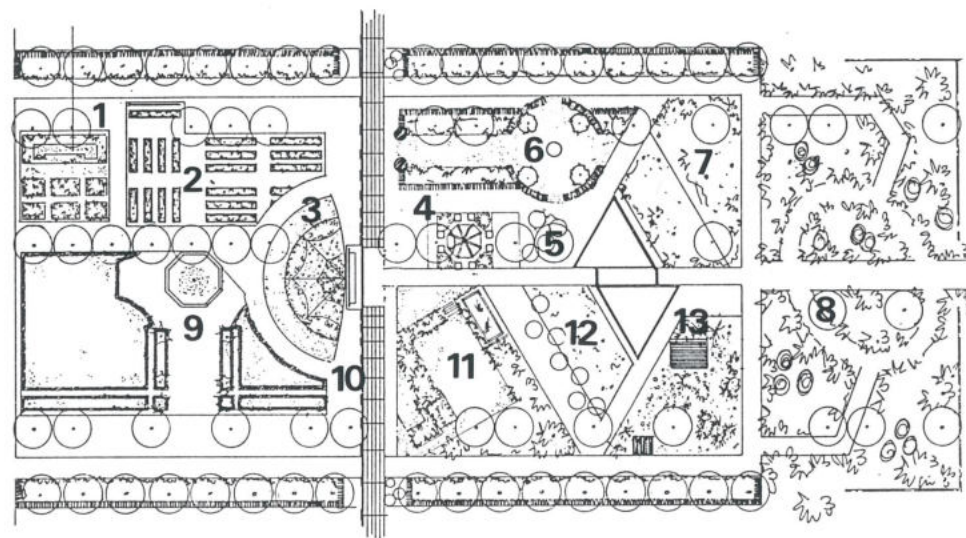
In Zoetermeer wordt momenteel nog hard gewerkt aan de aanleg van de tuinen voor de Floriade 1992, waar ook de Nederlandse Tuinenstichting vertegenwoordigd zal zijn.

Tussen de tuin van de Rozenvereniging en een speciale kindertuin zijn onder supervisie van de Tuinenstichting enkele historische tuinen aangelegd: een middeleeuwse tuin (een deel van de kruidentuin van het Centraal Museum te Utrecht, inclusief de zodenbank); een renaissancetuin (een deel van de Clusius-tuin in de Leidse Hortus); een baroktuin (een deel van de Koninginnetuin bij paleis Het Loo, inclusief de marmernen vijver met loden spijter); een 19de-eeuwse tuin (de bloemenheuvel bij het landgoed Mattemburgh) en een 20ste-eeuwse tuin (een stukje van de tuin bij Walenburg). Deze tuinen zijn tot stand gekomen dankzij de hulp van vele sponsors. Behalve deze historische tuinen treft u in dit gedeelte ook nog aan enkele delen van de tuin van Ton ter Linden, van de vlonder- en klimplantentuin van Rob Herwig, van de heidetuin te Driebergen; plant-schalen met wilde planten uit de J.P. Thijsse-

tuin te Amstelveen; plantenbakken van de gemeenten Asten en Dokkum; een groot aantal buitenlandse planten verzameld door de Historische Tuin Aalsmeer, in samenwerking met de Dendrologische Vereniging. Deze tuinen zijn gerealiseerd door de NTs met behulp van deskundigen van de Leidse Hortus, de Historische tuin te Aalsmeer, de Hortus Bulborum, de Heide Vereniging en niet te vergeten de specialisten van de Floriade zelf. Het totaal-ontwerp is gemaakt door de Floriade en het Tuinarchitectenbureau Arend Jan van der Horst, die ook samen de aanleg begeleiden. Vanaf 16 april 1992 kunt u de verschillende stijlen uit de Nederlandse tuinarchitectuur bekijken.

Het volgende *Tuinjournaal* zal gewijd zijn aan de Floriade 1992 zodat u als eerste op de hoogte zult zijn.

1 middeleeuwse tuin, 2 renaissancetuin 3 19de-eeuwse tuin 4 klimplantentuin Rob Herwig 5 bakken gemeenten Asten en Dokkum 6 Walenburg 7 heidetuin Driebergen 8 Dendrologische Ver. 9 baroktuin 10 pergola 11 tuin Ton ter Linden 12 bakken J.P. Thijsse 13 vlondertuin Rob Herwig

Onze nieuwe catalogus is uit! Een boeket van 225 verschillende rozen.

Klimrozen, stamrozen, grootbloemige- en tros-rozen, oude rozen, Austin rozen, heggerozen, heesterrozen, struikrozen en bodembedekkende rozen. Onder al die rozen weer veel nieuws. Er bloeit een wereld voor u open, zoals u alleen kunt verwachten van de grootste rozenspecialist van Nederland.

Vraag de gratis nieuwe rozen-catalogus even aan of haal hem op de kwekerij. U bent van harte welkom.

Pr. Irenelaan 14, Postbus 115, 1400 AC Bussum
Tel.: 02159 - 16511

Decembersfeer

vrijdag	zaterdag	zondag
29/11	30/11	1/12
6/12	7/12	8/12
13/12	14/12	15/12

openingstijden
11.00-17.00 uur

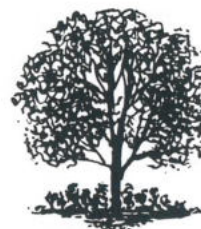

marijke janssen

Kerstdecoraties, ornamenten, kristal en glaswerk, terra cotta, manden, smeedwerk, tuin- en serremeubelen en nog veel meer!

Landgoed "Op de Hei"

Verlengde Heistraat 5, Sambeek (Boxmeer) 08855-75868
(bij kerk Zandsteeg in, over spoor links, 1e rechts)

kwekerij
de limieten

Na een jaar al een volgroeide doolhof?
Dat kan met grote haagplanten!

Maar ook voor een solitaire conifeer,
Rododendron, heester, taxus of hulst
bent u bij ons aan het juiste adres.

De Limieten kweekt zelf!

Exclusieve beplanting van uitstekende kwaliteit.

Naarderstraat 298A, 1272 NT Huizen NH, tel. 02159-44663
Geopend van maandag tot en met zaterdag van 8 tot 17 uur.

TEAK TUINMEUBEL ANTIETIK VAN DE TOEKOMST

40 modellen
70 uitvoeringen

- Intratuin Heerenveen 05130-36250
- Braas Tuincentrum Scharwoude 02294-3515
- Intratuin 's Gravenzande 01748-13540
- Intratuin Lochem 05730-52356

- Europatuin Haaxman Eemnes 02153-14127
- Marijke Janssen Sambeek 08855-75868
- Intratuin Geleen 046-743470
- Intratuin Heemstede 023-249221

- Tuinhobby Algoet Zwevegem 056-755203
- Bloemen Bulckens-Beirinckx Herentals 014-212545
- Bloemenweelde Bomberna & Zn. Maldegem 050-716291
- Compagnie des Jardins Brussel 02-3757239

arie van 't hoog mandenmaker

Naar wens gemaakte manden van wilgeteen,
van wilgehout gevlochten tuinafscheidingen.

Lid Sticht. Wilg & Mand.

Hogeweg 11, 8194 LN Veessen (Gem. Heerde)
Nederland. Telefoon 05783 - 1346

Verkoop aan particulieren zaterdag en
maandag van 9.00-17.00 uur.

Blauwekapselseweg 73,
3731 EB De Bilt, tel. 030-202602

PLOEGER DE BILT
VASTE PLANTEN

Van eenvoudig advies tot uitgebreid ontwerp

Modeling advies in uw tuin
Getekend ontwerp
Vernieuwing van tuin of tuingedeeltes
Ideeën voor daktuin en balkon

Tevens verkoop van zinken tuinlabels

Cilia Prenen en Saskia Albrecht
Johannapark 1, 1054 KB Amsterdam 020 - 837762/833785

LABYRINTH TUINEXTERIEUR

TUINKUNST
VORSTVRIJ AARDEWERK
ITALIAANSE PARASOLS

TUINARCHITECTUUR

ORIGINEEL TUINMEUBILAIR

SHOWROOM: VAN OLDENBARNEVELTSTR. 105 3012 GS R'DAM centrum
GEOPEND DO 10-18 u/VR 10-21 u/ZA 10-17u.
EN OP AFSpraak TEL: 010-4111694

Peart & Co Ltd.England

originele Engelse tuinbanken sinds 1926

Import & Verkoop: K. BEVAART

Singel t/o 508, Amsterdam, tel. : 020-6258282/02526-86275

Kleurenfolders op aanvraag

**ORIGINELE EIKEN
PLANTENKUIPEN voor
ORANJERIE-
TUIN-TERRAS**

en authentieke Versailles-bakken van iroko

Hogendoorn Plant Export

Veldstraat 67a, 4261 TD Wijk en Aalburg

Tel. 04164-2121 Ook levering via tuincentra

Rozen- en handelsswakerij

BUISMAN

B. V.

Sinds 1912

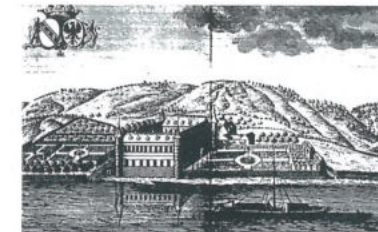
Gespecialiseerd in rozen.

NU OOK VOOR AL UW:

- bomen
- heesters
- coniferen
- bos- en haagplantsoen
- klimplanten
- vaste planten

Oenerweg 16, 8181 RH Heerde, Tel. 05782-1530

De strak gestructureerde kruiden- en bloemenhoven van België

Een culinaire tuinenreis langs de tuinen van befaamde restaurants met bezoeken aan vele van de mooiste particuliere tuinen van dit land vol geheimen. Diners in restaurant Scholteshof, bij Vasquez in Brugge en in restaurant-hotel Shamrock worden afgewisseld met bezoeken aan tuinen bij kastelen, boerderijen en fraai ontworpen villa's.

Deze 4-daagse reis zal plaatsvinden van dinsdag 2 juni t/m zaterdag 6 juni 1992 en zal in samenwerking met Reisburo Hageman, Leidsestraat 39 te Amsterdam worden georganiseerd door tuinarchitectenburo Arend Jan van der Horst.

Voor informatie:

Tuinarchitectenburo Arend Jan van der Horst, tel 020-6257414/6224496

Reisburo Hageman, tel. 020-6267520/6277266

Nederlandse Tuinagenda

Een kleurig dagboek voor tuin en gezin. Dagelijkse tips voor zaaien, telen, planten en snoeien. De redactie onder leiding van Julia Voskuil heeft weer kans gezien deze zevende jaargang aantrekkelijk te maken voor elke tuinbezoeker.

Met de tuintrends is in de Tuinagenda 1992 volop rekening gehouden: groenteplanten in een siertuin, tuinieren in potten en tuinieren op kleur. Een praktisch en nuttig geschenk. Veel informatie over adressen en organisaties enz.

- Formaat: 16,5 x 24 cm
- Omvang: 130 pagina's
- Ill.: kleurenfoto's en tekeningen
- Afwerking: wire-o-binding

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Een schitterend geschenk!

U kunt deze agenda ook bestellen d.m.v. onderstaande bon.

BESTELBON

In enveloppe zenden naar Uitgeverij Terra
Antwoordnummer 35, 7200 VB Zutphen

Ik wens te ontvangenex. Tuinagenda

Naam

Adres

Postcode Plaats

Er is x f 24,90 overgemaakt op postrekening
2773720 t.n.v. Uitgeverij Terra

1 2 3 4

terra

Postbus 188
7200 AD Zutphen
Tel. 05750-25222
Fax 05750-25242

U I T G E V E R I J

carabas

- tuinbanken
- parkbanken
- stadsbanken
- projectbanken

Klassieke buitenbanken

Braak 2A - 5512 CC Vessem - Tel. 04979 - 1959

BON TON

tuinornamenten

Engelse
bronzen, loden en stenen
tuinornamenten

zoals:
vazen, vogelbaden,
beelden en fonteinen

Ton van Rijsbergen
Wildenborchseweg 13
7251 KB Vorden, 05752 - 6763
open: di. t/m za, 10-17 uur

o.a. gespecialiseerd in originele bestratingsmaterialen, handgevormde antieke stenen, ornamenten, tuinbanken, etc.

postadres: Koppelstokstraat 120, 2583 CG Scheveningen, Tel. 070-3550149
verkoopadres: Hellingweg, Tel. 070-3550831

Bloemen & Tuinenreizen 1992

Raptim organiseert in 1992 de volgende bijzondere reizen, voor klein gezelschap, onder deskundige begeleiding:

maart '92: 12 dagen Sri Lanka april '92: 14 dagen Côte d'Azur (busreis)
mei '92: 8 dagen Ierland oktober '92: 17 dagen Brazilië

Programma en inlichtingen bij:
Raptim reizen, Kon. Julianaplein 7, Den Haag
tel. 070-3820081, b.g.g. Mv. van Beest tel. 01751-14161

PRACHTIGE POTTEN

voor tuin, terras of interieur

mooiste collectie van midden-Nederland
uit Griekenland, Spanje, Thailand, Peru,
Maleisië, China, Mexico, etc.

BAX-KERAMIEK
dagelijks geopend; zo+ma na afspraak

Rijksstraatweg 1-3, nabij Lingebrug
(zelfde adres als fiets- en kanoverhuur)
Buurmalsen, tel. 03455-72223.

'CAFE BROCANTE'

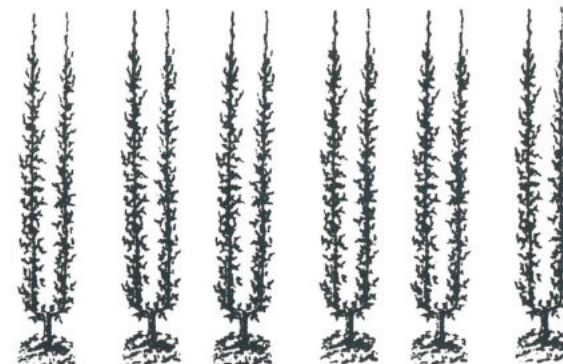
VERKOOP VAN
VOGELKOOIEN,
OUDE FRANSE
TUINMEUBELN,
BROCANTE,
ORNAMENTEN,
GLASWERK,
KANDELAARS,
SIERADEN ETC.

vrijdag 13, zaterdag 14 en zondag 15 december

ANNETTE BREDERODE en ALEID RÖNTGEN
Lijnbaansgracht 56^d, Amsterdam
(bij de Westerstraat)

DE GAARDENHOF

een bijzonder bedrijf

Adviesburo voor Pomologie, Educatie en Restauratie
van boomgaarden en bijzondere boomvormen

Theo van den Bosch, Hoefblad 61, 4102 JS Culemborg.
tel. 03450-19455

Specialisten in:

Restauratie van bestaande boomgaarden, lei- en vormbomen op landgoederen,
buitenplaatsen en in particuliere tuinen.

Deskundige snoei van uw vruchtbomen, hagen, lanen en bijzondere bomen.

Advies en begeleiding bij de inrichting van fruittuinen en boomgaarden.

9 daagse tuinenreis door Ierland

Geniet mee gedurende een 9-daagse tuinenreis door Ierland onder leiding van Arend Jan van der Horst van zaterdag 23 t/m zondag 31 mei 1992.

Nergens ter wereld kan men van zo'n verscheidenheid aan planten genieten, welke bovendien nog zo weelderig groeien, als in de tuinen van Ierland.

Tuinen die nog niet worden geëxploiteerd en platgelopen, waaraan de 20ste eeuw ongemerkt voorbij gaat.

Rhododendrons en blauwe papaver uit de Himalayas, boomvarens en de gigantische Chatham Island vergeet-me-niet uit Nieuw Zeeland, woudlelies en bloedwortels uit Noord-Amerika, rozen met romantische

namen als 'Souvenir de la Malmaison' of 'Madame Butterfly', groeien en gedijen in dit zachte klimaat.

Een 'soft day' is een veel gehoord commentaar op het weer in Ierland. Het zijn deze dagen van warme westelijke wind, afgewisseld door verspreide zachte regenval, die de onvergelykbare verscheidenheid aan planten zo ten goede komen. Gedurende de rondreis zal een aantal prachtige tuinen worden bezocht van formeel aangelegde tuinen, waar de tijd zijn sporen heeft achtergelaten, tot natuurgebieden met kronkelige paden door sprookjesachtige, weelderige bebossing. Voegt men hier de rust van dit dunbevolkte eiland, de vriendelijke bevolking en de goede hotels aan toe, dan zal deze reis bij u prettige herinneringen nalaten.

Tuinarchitektenburo Arend Jan van der Horst

Prinsengracht 624, 1017 KT Amsterdam, tel. 020-6257414, fax 020-6245111

De bloementuinen van Engeland: een studiereis langs befaamde borders

De eigenaren en ontwerpers c.q. de werkers en de bedenkers, zullen vertellen over hun vaste planten, heesters en kruidenborders in bekende, minder bekende en zelfs geheel onbekende tuinen in Zuid-Engeland. Veel zal er te leren zijn en nieuwe ideeën kunnen meteen worden besproken voor de eigen tuin.

De leiding van deze reis die geheel in het teken staat van ontwerp en vaste plant, zal rusten bij Ineke Greve en Arend Jan van der Horst.

De reis zal plaatsvinden van 29 juni (30 juni aankomst in Sheerness) tot en met 5 juli 1992 en zal worden georganiseerd door reisburo Hageman te Amsterdam.

Voor informatie:

Tuinarchitektenburo Arend Jan van der Horst, tel 020-6257414/6224496

Reisburo Hageman, tel. 020-6267520/6277266

GARTENTRAUME

GARDEN DREAMS • JARDINS DE REVES

drietalige kalender 1992

foto's: Marijke Heuff

uitgeverij: Verlag Dr. R. Georgi, Aachen

Deze kalender (formaat 45 x 50 cm) toont op 13 schitterende foto's alleen Nederlandse tuinen o.a. van Van Bennekom, Dekker en Ton ter Linden.

U kunt de kalender bestellen door middel van de Bestelbrochure die separaat aan het Oktober-Tuinjournaal is toegevoegd.

Af te halen à f 39,50 (donateursprijs)

Voor niet-donateurs f 45,-

Stijlvol zitmeubilair voor tuin en park

BarlowTyrie

Stijlvol massief teakhout,
weinig onderhoud vergend.

Voor tuin, serre, park en interieur. Parkmeubilair van hard, sterk,
mooi, duurzaam en nauwelijks onderhoud vergend teakhout.
Ook met kussens, inscriptie en fraaie parasols leverbaar.

Volledige documentatie.

Van Valderen
Komfort & Techniek

De Dijk 6 - 5262 LW Vught Tel. 04118-3344 Fax 04118-1525

Nederlandse Tuinenstichting

BESTUUR

Voorzitter
Mevrouw H.L.M. van
Verschuer-d'Yvoy
Koepoortstraat 31
6981 AR Doesburg
tel. 08334-74747
Vice-voorzitter
A.J. van der Horst
Prinsengracht 626
1017 KT Amsterdam
tel. 020-6257414
Secretaris
Mevrouw mr J. Keizer
Mozartkade 2
1077 DH Amsterdam
tel. 020-6620980
Penningmeester
G. Blom r.a.
Rembrandtlaan 19
1231 AB Loosdrecht
tel. 02158-21714
Leden
Mevrouw mr A.A. van
Berge
Keizersgracht 697A
1017 DW Amsterdam
tel. 020-6221661
(6276260)
Mr. J.H. Boerboom
Ravensweerdsweg 30
7213 DX Gorssel
tel. 05759-1695
J. de la Hayze
Seisdam 22
4331 NT Middelburg
tel. 01180-28574

Mevrouw P.A.
Hengeveld-Brand
Prinsengracht 610
1017 KS Amsterdam
tel. 020-6265371
C.J.M. Janssen
Klein Coolstraat 3
3033 XP Rotterdam
tel. 010-4662584
P.J. Langeveld
Joh. Vermeerstraat 9
2102 BT Heemstede
tel. 023-280434
Mevrouw drs C.C.E. de
Smit
Prinses Marijkestraat 34
1077 XD Amsterdam
tel. 020-6793800
Ir. L. Vellekoop
(cie Walenburg)
Emmalaan 3
4191 EH Geldermalsen
tel. 03455-71439
O. Venstra
(Verkoop Centrale)
Gr. Wichmanlaan 25a
1405 GX Bussum
tel. 02159-49479
RAAD VAN ADVIES
De heer en mevrouw
De Haes-Cannenburg
Mevrouw ir E. Hof-de
Boer
Drs R. de Jong
Mw drs C.S. Oldenburger
Ir H.F. Rampen
Ir T.S. Smith
G.C. Strübbe

SECRETARIAAT

Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam,
tel. 020-6235058, faxnr. 6385851
Girorek.nr. 1937912
Bankrek.nr. 54.01.60.989 ABN

Hoofd Bureau:

Mevrouw E.M.A. van Lynden
Medewerkers

Mevrouw E. Dierick
Mevrouw P.S. Hulsensbek-Nettl
Mevrouw N. Jobs

Mevrouw J.P. Kleiborn
Mevrouw M.I.G. Kroll-Lampe

Mevrouw S.H. de Leur
Mevrouw D. Niemann

Cie. Bloemschikken

Mevrouw A.W.A.C.F. Heeroma

Mevrouw R. Guépin

Open Tuinen Cie

Mevrouw G. Doorman-v.d. Wall Bake

Mevrouw E. André de la Porte-Kolf

Mevrouw M.O. Muller-Ramondt

Mevrouw E. Swellengrebel-leRoy

ONDERZOEK NEDERLANDSE TUINEN

Mevrouw drs C.S. Oldenburger

Cons. L.U. Wageningen

tel. 08370-82701

REDACTIE TUINJOURNAAL

G.J. Deunk

Mevrouw P.A. Hengeveld-Brand,
eindred.

A.J. van der Horst

Mevrouw drs M.M.C. Nederveen

Drukkerij

Veenman Drukkers

Postbus 7, 6700 AA Wageningen

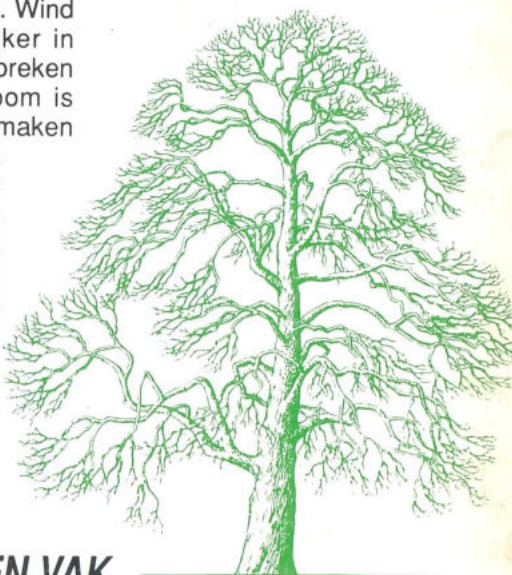
tel. 08370-19045

HET DONATEURSSCHAP VAN DE NEDERLANDSE TUINENSTICHTING

De jaarlijkse donatie bedraagt minimaal f 37,50. • U ontvangt drie maal per jaar het TUINJOURNAAL. Op het toegezonden acceptgiroformulier is het donatiebedrag niet ingevuld, omdat een donateur vrij is ieder jaar de hoogte van zijn donatie opnieuw vast te stellen. De donatie geldt voor het kalenderjaar ongeacht wanneer men zich in een jaar heeft aangemeld. Het donateursschap wordt stilzwijgend verlengd **tenzij de donateur opzegt vóór 1 januari van het volgende jaar.** • Bij toetreding na 31 augustus kan, desgewenst een korting worden toegepast. De na aanmelding toegezonden TUINPAS behoudt zijn geldigheid door middel van een jaarlijks toegezonden 'jaarstickertje'. • De donateur ontvangt twee maal per jaar een acceptgiro. De acceptgiro in het najaar is bedoeld voor de donatie over het volgende jaar; de acceptgiro in het voorjaar is uitsluitend bestemd voor een vrijwillige bijdrage aan het WALENBURG-FONDS. • aan de donateurs wordt vriendelijk verzocht deze acceptgiroformulieren alleen voor het daarop voorgedrukte doel te gebruiken, dit in verband met de automatische administratieve verwerking! • De mogelijkheid bestaat om een geschenk donateursschap aan te bieden. De gever dient dan duidelijk te vermelden of het geschenk voor één jaar dan wel langdurend tot wederopzegging bedoeld is.

Snoei volwassen bomen.

Voor elke volwassen boom komt de tijd dat zijn maximale hoogte en breedte geen ruimte meer bieden voor verdere ontwikkeling. Door achteruitgang of stilstand van de noodzakelijke groei zal de boom verzwakken. De vitaliteit neemt af en weersomstandigheden krijgen vat op de kruin. Wanneer dan takken afbreken kan de boom voor korte tijd doorgaan met groeien. In de praktijk zullen de ontstane wonden - in het licht van een afgenomen vitaliteit - snel geïnfecteerd raken. Door het afgenomen groeitempo zal een infectie relatief snel bij het gedifferentieerde hout aankomen wat gevormd werd na de verwonding (of beschadiging). De tijdspanne tussen afgrenseling en rotingsproces is op hoge leeftijd van een boom gering. De boom heeft - in tegenstelling tot een jongere boom - weinig mogelijkheden het gemis aan steunhout te compenseren door middel van het jaarlijks nieuw aangemaakte hout. Wind en storm zullen daardoor makkelijker in staat zijn het resterende hout af te breken en het natuurlijke einde van de boom is daar. Aangezien uw bomen deel uitmaken van een culturele geschiedenis (ze werden immers aangeplant) is het onze taak te voorkomen dat deze bomen ten onder gaan aan natuurlijk verval. Door een boom te snoeien dienen wij twee zaken. Door gewichts-reduktie van de kruin, zonder de vorm van de boom geweld aan te doen, kan voorkomen worden dat takken door storm afbreken. Hierdoor voorkomen wij ook dat ten gevolge van storm grote en slordige wonden ontstaan.

BOOMVERZORGING IS EEN VAK.

Pius Floris
BOOMVERZORGING

Baarzenstraat 17
5262 GD Vught
Tel.: 073 - 56 72 35
Fax.: 073 - 56 94 35

